

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Ajaloo- ja arheoloogia instituut
Uusima aja õppetool

Tanel Pedaru

1934. AASTA RIIGIPÖÖRDE MÕJU
EESTI KAITSELIIDULE

Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Jaak Valge

TARTU 2011

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Kaitseliit ja riigipööre	10
1.1. Kaitseliidu kujunemine, ülesanded ja struktuur	10
1.2. Analoogilised organisatsioonid teistes riikides	13
1.3. Riigipööre	15
1.4. Kaitseliit riigipöörde ajal	17
2. Muutused Kaitseliidu liikmeskonnas	19
2.1. Liikmete arvukuse muutumine aastate lõikes	19
2.2. Kaitseliitlaste jaotus elukutsete ja tööalade järgi	20
2.3. Ümberpaigutused juhtkonnas	23
2.4. Ridade puhastused organisatsioonis	25
3. Muutused Kaitseliidu majandustegevuses	29
3.1. Majandusala korraldamise algus	29
3.2. Riiklik toetus	30
3.3. Kodanike toetussummad	32
3.4. Kaitseliidu vara.....	33
4. Propaganda tähtsuse tõus Kaitseliidus	36
4.1. Rahva hoiakutest pärast riigipööret	36
4.2. Propaganda roll.....	37
4.3. Eriorganisatsioonid.....	38
4.4. Võidupüha ja kaitseliidupäevad	40
4.5. Muu propaganda.....	41
Kokkuvõte	44
Kasutatud allikad ja kirjandus	48
Summary	52
Lisad	55
Lisa 1. Kaitseliidu organisatsioon	55
Lisa 2. Kaitseliidu territoriaalne jaotus juunis 1940.....	56
Lisa 3. Riigivanema, ülemjuhataja ja Kaitseliidu ülema otsused ja käskkirjad	57
Lisa 4. Kaitseliitlaste arvu muutumine aastate lõikes	59
Lisa 5. Kaitseliitlaste jaotus elukutsete ja tööalade järgi.....	60
Lisa 6. Riiklik toetus Kaitseliidule 1925–1939/40.....	61

Sissejuhatus

„Ühiskonnas on alati neid, kes tahavad teha rohkem, kui peab. Riigikaitse osas on selliseid inimesi koondavaks ja rakendavaks jõuks kujunenud Kaitseliit. See roll – vabatahtliku potentsiaali leidmine, aktiveerimine ja rakendamine – on tuleviku ühiskonna arengu perspektiive jälgides strateegilise tähtsusega. Kas ühiskond suudab üles leida ja rakendada inimesi, kelle silmis ühiskonnale vajaliku funktsiooni täitmine ja isiklik tahe kattuvad?“¹

Kaitseliidu (KL) puhul polnud tegu unikaalse fenomeniga Esimese maailmasõja järgses Euroopas. Sarnaseid vabatahtlikke riigikaitseorganisatsioone tegutses pea kõigis Kesk- ja Ida-Euroopa riikides ning nende näol oli tegu ühe võimalusega riigi kaitsevõimekuse tõstmiseks.² Vabatahtlike riigikaitseorganisatsioonide ajalugu ulatub aga kaugesse minevikku. See, mida Ameerika Ühendriikides (USA) oli 19. sajandil hakatud nimetama maakaitseväeks, tähendaski reaalsuses vabatahtlikke militaarorganisatsioone kohalikul tasandil. Need vabatahtlikud mehed ei liitunud sõjaliste üksustega mitte seaduse poolt neile pandud kohustusest, vaid patriotismist, vennastumisest ning soovist luua sotsiaalseid ja poliitilisi kontakte.³ Esimese maailmasõja eelses Suurbritannias nähti vabatahtlikus kodukaitstes ideaalset viisi, kuidas riiklikest kaitsejõududest kõrvale jäänud mehed saaksid hädaohu korral anda oma panuse kodumaa kaitsmisesse. Paljudele patriootiliselt meelestatud kodanikele näis loomulikuna hakata organiseerima kohalikke invasioonivastaseid üksusi riigi poolt antavate relvade toel.⁴

Nii maailmasõdadevahelisel ajajärgul kui ka tänapäeval on riigikaitsesektoris jätkuvalt kesksel kohal riik, mis korraldab oma kaitsepoliitikat kaitsejõudude ja kaitseministeeriumi abil. Teisteks otsesteks kaitsepoliitikas osalejateks on kaitsetööstus ja vabatahtlikud riigikaitseorganisatsioonid. Paljude väikeriikide puhul on kaitsepoliitika aluseks

¹ E. Reinhold, Kaitseliit – rohkem kui peab. – Valik riigikaitsealaseid artikleid. Kaitseministeerium: Tallinn, 2005, lk 79.

² J. Kemppi, Viron suojeluskuntien organisoituminen ja toiminta 1917–1924. Joensuu: Joensuun yliopisto, 2000, lk 298.

³ B. M. Stentiford, The American Home Guard: the state militia in the twentieth century. TAMU Press: Texas, 2002, lk 8.

⁴ S. P. Mackenzie, The Home Guard: aasta military and political history. Oxford University Press Inc.: New York, 2004, lk 11.

totaalkaitse kontseptsioon, mille all peetakse silmas tihedat militaar- ja tsiviiljõudude koostööd julgeoleku tagamiseks, mis toetub avaliku ja erasektori ning üha enam ka vabatahtlike organisatsioonide panusele.⁵

Eesti Kaitseliit on üks sellistest vabatahtlikest rahva omakaitseorganisatsioonidest, mis sündis Esimese maailmasõja lõpu aegse tsaari-Venemaa segaduste tõttu. Selle esmasteks ülesanneteks olid kodanike julgeoleku, nende vara ning üldise korra tagamine riigis ajal, mil muud jõustruktuurid seda tagada ei suutnud. Vabadussõja ajal olid just kaitseliitlased need, kes esimeste hulgas asusid noore riigi piire relvaga kaitsma. Pärast võiduka vabadusvõitluse lõppu oli KL oma sõjasihid saavutanud ning minetas oma senise tähtsuse ja rolli. Kui 1924. aasta detsembrimässi tagajärjel leiti, et eesti rahva iseisvus on ohus, mõisteti taas kord KLi tähendust veel küllaltki hapra riigi sisemise ja välimise julgeoleku kaitsel. Sestpeale algas KLi plaanipärane korraldamine ja arendamine, mille tulemusena oli Teise maailmasõja alguseks KList saanud selline sõjaline organisatsioon, mida Eesti riigi hävitajad kaitseväärt isegi rohkem kartsid. 48 tunniga kujunesid asjaolud selliseks, et KL ei saanudki oma potentsiaali näidata.⁶

KLi ja selle liikmete halastamatu kohtlemine Nõukogude Liidu (NL) poolt andis organisatsioonile ühtlasi kaudse tunnustuse selle kohta, kui ohtlikuks pidas okupatsioonivõim KLi sõjalist võimekust, motiveeritust ja tõhusust. KLi juhtivate tegelaste pikaajalise tegevuse tagajärjeks sai okupatsioonivõimude poolt neile osutatud eriline tähelepanu, mis väljendus nende jälitamises, küüditamises, vangistamises ning jäljetult kadumises.⁷ 27. juunil 1940 andis Eesti president Konstantin Päts välja KLi likvideerimise seaduse ning selle varad läksid Eestimaa Kommunistlikule Parteile. Esimestena langesid NLi repressioonide ohvriks just KLi juhtivad ohvitserid (kindralmajor Johannes Orasmaa, kolonel August Balder jpt). Hiljem kasutasid kaitseliitlased kõrvalepandud relvi, osaledes vastupanuliikumises metsavendadena nii 1941. aastal kui ka pärast 1944. aastat.

⁵ T. Tallberg, *The Gendered Social Organisation of Defence: Two Ethnographic Case Studies in the Finnish Defence Forces*. – Publications of the Hanken School of Economics, nr 193. Edita Prima Ltd: Helsinki, 2009, lk 29.

⁶ P. Kaasik, *Kaitseliit ja selle likvideerimine*. – Sõja ja rahu vahel II: Esimene punane aasta. Peatoim. Enn Tarvel, II köite toim. Meelis Maripuu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010, lk 344.

⁷ E. Uustalu, *Eesti Vabariik 1918–1940: ajalooline ülevaade sõnas ja pildis*. Lund: Eesti Kirjanike Koopetiiv, 1968, lk 232.

1934. aasta riigipöörde puhul on oluliseks faktoriks noore Eesti riigi demokraatlike traditsioonide nõrkus, mis lõi eriti välja koos ülemaailmse majanduskriisiga 1929–1933. Rahvas soovis omavahel kemplevate poliitiliste jõudude asemel näha konkreetseid lahendusi, kuidas väljuda majanduslikust kitsikusest. Sarnaselt mujal Euroopas tekkinud protestiliikumistele, kerkis Eestis esile Eesti Vabadussõjalaste Keskliit (EVKL). See organisatsioon pidas oluliseks tugeva võimuga riigipea institutsiooni ning võitis kehtiva poliitilise süsteemi nõrkustele rõhudes kiirelt rahva poolehoidu. Ka KLi oli EVKLi liikumine leidnud küllaltki suurt poolehoidu. Vabadussõjalaste (vapside) ettepanekul ja 1933. aasta rahvahääletusel muudetud põhiseaduse alusel pidid 1934. aasta kevadel toimuma demokraatlikud valimised.

Valimisi olid otsustanud ennetada Eesti vabariigi üks loojatest Konstantin Päts ning Vabadussõja-aegne kaitsejõudude ülemjuhataja erukindral Johan Laidoner. Riigipöörjad tõlgendasid põhiseaduses sätestatud õigusnorme vastavalt oma vajadustele üsna vabalt või lausa eirasid neid.⁸ Päts kehtestas riigivanema ajutise kohusetäitjana kaitsesekorra, määraes kaitsevägee ülemjuhatajaks Laidoneri. 12. märtsil teostati Eestis KLi üksustele ning Sõjakooli aspirantidele toetudes sõjaväeline riigipööre, mille järel kehtestati riigis autoritaarne režiim. Sellele järgnes üldine riigi „tervendamine“, mis kujutas endast vastaste ja oponentide tasalülitamist ning uute valitsejate katseid rahva poolehoidu võita.

KLi ja 1934. aasta riigipöörde seost on ainsana uurinud ajaloolane Olavi Punga, kelle lühiartikkel on ajalookultuuri ajakirjas Tuna avaldatud pealkirja all „1934. aasta pöörd mõju Kaitseliidule“.⁹ See kaheleheküljeline artikkel keskendub vaid suurematele muutustele KLi liikmeskonnas ega süüvi probleemi laiemalt. Punga peamiseks seisukohaks on, et olemasolevate allikate põhjal pole KLi liikmeskonnas toimunud suuremaid muutusi võimalik ümberlökkamatult siduda 1934. aastal 12. märtsi riigipöördega. Siiski on selle kirjutise koostamisel kasutatud allikad andnud mitmeid ideid, kuidas teemat sügavamalt avada ning kust rohkem informatsiooni hankida.

Võrdluseks tänase ajalookirjutusega on autor tutvunud ka Nõukogude ajal kirjutatuga, millest märkimisväärsimateks on 1968. aastal valminud kaks Tartu Riikliku Ülikoo-

⁸ P. Kenkmann, Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist? – Tuna 2009, nr 3, lk 49.

⁹ O. Punga, 1934. aasta pöörd mõju Kaitseliidule. – Tuna 2009, nr 3, lk 92–94.

li õigusteaduskonna auhinnatööd: Rein Sillari „Relvastatud organisatsioon Kaitseliit Eesti kodanluse diktatuuri süsteemis“¹⁰ ja Rein Saarma „Eesti kodanluse relvastatud organisatsioon „Kaitseliit““¹¹. Mõlemas töös on ohtralt kasutatud sõdadevahelise Eesti allikaid, kuid seda oma ajastule kohase varjundiga, mida on nende käsitlemisel ka arvesse võetud. Nende uurimuste põhiprobleemiks on vastuolud kasutatud allikate tõlgendamisel – näiteks KLi samastamine natsi-Saksamaa jõustruktuuride *Sturmabteilung*i ja *Schutzstaffel*iga.¹² Käesolev uurimistöö ei keskendu nende seisukohtade ümberlukkamisele, vaid neid kasutatakse siin-seal pigem näitlikustamise eesmärgil.

Tänapäevase ajalookirjutuse osas tuleb jätkuvalt tõdeda, et KLi tegevus 1930ndatel on jäänud vaeslapse ossa. Rohkem tähelepanu on pälvinud KLi roll Vabadussõjas ja KLi likvideerimine 1940. aastal, vahepealseid aastaid on enamasti käsitletud möödaminnes. Meeldivaks erandiks on selles osas Peeter Kaasiku kirjutis koguteose „Sõja ja rahu vahel“ teises köites. Selle kolmas peatükk, mis kirjeldab Eesti riikluse hävitamist, annab tervikpildi ka Kaitseliidust ja selle likvideerimisest.¹³

Bakalaureusetöö „1934. aasta riigipöörde mõju Eesti Kaitseliidule“ eesmärk on selgitada välja uue režiimi otseseid ja kaudseid mõjusid riigi vabatahtlikule omakaitseorganisatsioonile. Kas võimu ebademokraatlikkus pärssis vabatahtliku riigikaitseorganisatsiooni tööd või ergutas seda? Lisaks püütakse leida vastused küsimusele, kas ja kuivõrd muutus KL uue režiimi tööriistaks. Vaadeldakse nii lühiajalisi ja otseseid kui ka pikaajalisi ja kaudsemaid riiklikke mõjutusi KLile ja tema toimimisele. Samuti püütakse välja selgitada, millisel määral olid 1930ndatel toimunud erinevad tendentsid KLi liikmeskonnas, majanduslikus baasis ning kultuurilises arengus seotud Pätsi-Laidoneri režiimi suunistega. Selline probleemipüstitus on vajalik, et püüda täita üks järjekordne lünk Eesti ajaloo uurimises ning luua eeldused küsimuse veelgi detailsemaks ja laiapõhjalisemaks käsitlemiseks näiteks magistriastme lõputöös.

Antud uurimus ei pretendeeri KLi ja riigipöörde küsimuse lõplikult ammendavale käsitlemisele, sest siinse lõputöö maht ei võimalda kõiki probleemi aspekte vaatluse alla

¹⁰ R. Sillar, Relvastatud organisatsioon Kaitseliit Eesti kodanluse diktatuuri süsteemis. Auhinnatöö. Tartu, 1968.

¹¹ R. Saarma, Eesti kodanluse relvastatud organisatsioon "Kaitseliit". Auhinnatöö. Tartu, 1968.

¹² Samas, lk 4.

¹³ P. Kaasik, Kaitseliit ja selle likvideerimine, lk 321–352.

võtta. Peamiselt on keskendutud üleriiklikule pildile, tuues KLi kohalikku tasandit välja vaid näidetes, mis illustreeriksid tervikut. Seejuures ei ole selle uurimistöö puhul kõige olulisemaks peetud mitte KLi sõjalist võimekust, pigem on rõhutatud organisatsioonilisele tervikule ja selles toimunud muutustele. Kuivõrd KL ei oleks olnud võimeline iseisvalt sõjategevust pidama, siis tuleks selles osas vaadelda KLi kui Eesti kaitsejõude osa ja käsitleda teda vastavalt mõnes mahukamas kirjutises.

Allikadena on üritatud kasutada võimalikult laia baasi, mis võimaldaks antud uurimistöös adresseeritud probleemile lahendust leida. Nende seas on olulisel kohal arhiividokumendid, publitseeritud allikad, artiklid ajakirjades ja kogumikes, perioodika ja käsikirjalised allikad. Autori ülesande on muutnud oluliselt keerulisemaks puudujäägid arhiivis, mis on tingitud osade materjalide üleandmisest Punaarmeele 1940. aastal ja tulekahjust 1944. aasta märtsipommitamise tagajärjel. Peaaegu poole Eesti Riigiarhiivis hävinenud korrastatud materjalidest moodustasid kaitseväge ja KLi arhivaalid.¹⁴ Samuti on osa huvitavaid dokumente hävitatud staapides juba enne Nõukogude okupatsiooni 1940. aastal.¹⁵

Allesjäänud arhiivimaterjalidest väärib kindlasti esile tõstmist Eesti Riigiarhiivis asuv Kaitseliidu Peastaabi fond¹⁶, kust leiab ajavahemikust 1925–1940 KLi ülema ja peastaabi ülema käskkirjad ja ringkirjad, juhendid, eelarved, tegevusaruanded, kirjavahtuse, õppekavad, laskevõistluste protokollid, ajaleheväljalõiked, kaitseliitlaste nimekirjad, autasulehed ja autasuesildised, palgalehed, arve- ja registratuurraamatud. Eelpool mainitud põhjustel pole aga need andmed täielikud ning kohati esineb suuri lünki. Oulisteks informatsiooniallikateks on samuti arhiivis leiduvad 1930ndatel kirjutatud KLi puudutavad Kõrgema Sõjakooli lõputööd koos lisadega: kapten Otto Kallikormi „Kaitseliit, tema organisatsioon, ülesanded ja tegevus mobilisatsiooni ja sõja ajal ning Kaitse-

¹⁴ V. Rohmann, Kaitseväge ja Kaitseliidu arhivaalid sõjatules. – Sõdur 1993, nr 1, lk 23.

¹⁵ U. Salo, Eesti kaitseväge valmisolek sõjaks ja vastupanu võimalused 1939. aastal. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2005, lk 22.

¹⁶ Kaitseliidu Peastaap. ERA, f 2151.

liidu ettevalmistamine selleks¹⁷ ning major Jaan Lepp'i „Kaitseliidu ülesanded õppe- ja kasvatustöö alal rahu- ja sõjaajal“¹⁸.

Publitseeritud allikate hulgas on statistiliste andmete otsimisel kasutust leidnud „Eesti arvudes 1920–1935“¹⁹, „Eesti Statistika: kuukiri“²⁰ ning Eesti Statistikaameti kodulehekülge²¹. Peale nende on olulisteks allikateks olnud „Kaitseliitlase kalender-käsiraamat“²² ning KLi põhikiri²³ ja kodukord²⁴.

Perioodikast tuleb kahtlemata välja tuua üks käesoleva bakalaureusetöö olulisemaid allikaid – 1925.–1940. aastani välja antud KLi ametlik häälekandja Kaitse Kodu! (KK!).²⁵ Selle uurimistöö valguses on väga tähtsaks osutunud KK!-s avaldatud tegevus- ja majandusaruanded. Esimene taoline aruanne avaldati 1927. aasta 12. numbris²⁶, millest suurem osa oli pühendatud KLi tegevuse ülevaatele 1926. aastal, kuid väiksem osa puudutas ka KLi majanduslikku külge. Edasi võis need aruanded leida juba eraldi ja erinevates numbrites. Uurimistöö autorile mitte teada olevatel põhjustel jäi tegevusaruande puhul viimaseks 1934/35. aasta ning eelarve täitmise aruande puhul 1935/36. aasta. Peale eelmainitute on KK!-s avaldatud ka suurel arvul muid artikleid, millest on selle uurimistöö puhul kasu olnud. Näiteks Christian Kask'i üllitis „Kaitseliidu majanduslik areng ja päevaküsimusi“²⁷, millele tugineb paljuski käesoleva uurimuse teine peatükk. Enamik KK!-s avaldatust on jõudnud autorini DIGARi²⁸ vahendusel. Ka toonast ajakirjandust pole kõrvale jäetud ning Eesti Kirjandusmuuseumi lahke abiga on püütud välja otsida kõik 1930ndatel ajalehtedes avaldatud artiklid, mis vähemal või suuremal määral on antud uurimistöö jaoks huvipakkuvad olnud. Kõige informatiivsemaks võib pidada

¹⁷ O. Kallikorm, Kaitseliit, tema organisatsioon, ülesanded ja tegevus mobilisatsiooni ja sõja ajal ning Kaitseliidu ettevalmistamine selleks. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, 1934. ERA, f 495, n 12, s 656.

¹⁸ J. Lepp. Kaitseliidu ülesanded riigikaitselise õppe- ja kasvatustöö alal rahu- ja sõjaajal. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, 1938. ERA, f 495, n 12, s 698.

¹⁹ Riigi Statistika Keskbüroo, Eesti arvudes 1920–1935. Tallinn: Riigi Trükikoda, 1937.

²⁰ Riigi Statistika Keskbüroo, Eesti Statistika: kuukiri 1938, nr 5.

²¹ Statistikaamet, Rahvaloendustest Eestis, 12.05.2008. <http://www.stat.ee/20355> (viimati kasutatud 02.05.2011).

²² Kaitse Kodu, Kaitseliitlase kalender-käsiraamat 1930 aasta. Tallinn: Eesti Kirjastus-Ühisus, 1929.

²³ Kaitseliit, Kaitseliidu põhikiri. Tallinn: Hansa, 1931.

²⁴ Kaitseliidu Peastaap, Kaitseliidu kodukord. Tallinn: Eesti Kirjastus-Ühisus, 1934.

²⁵ Kaitse Kodu!: Eesti Kaitseliidu häälekandja, Tallinn: 1925–1940.

²⁶ Kaitseliit, Kaitseliidu 1926. aasta aruanne. – KK! 1927, nr 12, lk 447–493.

²⁷ C. Kask, Kaitseliidu majanduslik areng ja päevaküsimusi. – KK! 1938, nr 20/21, lk 700–706.

²⁸ Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv. <http://digar.nlib.ee/digar/esileht> (viimati kasutatud 02.05.2011).

toonast Päevalehte²⁹ ning Postimeest³⁰, mille kirjutisi on olnud võimalik kasutada DEA³¹ infosüsteemi abil.

Siinne uurimistöö on lähtuvalt püstitatud eesmärkidest jaotatud neljaks osaks. Esimeses peatükis antakse esmalt ülevaate KLi kujunemisest, organisatsioonilisest ülesehitusest ja ülesannetest ning tehakse põgus võrdlus teiste riikide analoogiliste organisatsioonidega. Seejärel kirjeldatakse, kuidas sai Pätsi-Laidoneri riigipööre üldse võimalikuks ja kuidas see mõjutas KLi tegevust ning milline oli KLi roll režiimimuutuses. Teises peatükis on keskendutud KLi liikmeskonnas toimunud muutustele. Võrdluse huvides on välja toodud andmeid võimalikult pika perioodi kohta (1925–1939), kuid peamiseks huviobjektiks on siiski 1934. aasta riigipöörde eel ja järel toimunud arengud. Vaatluse alla on võetud liikmeskonna arvuline muutumine, aga ka sotsiaalne taust, võrreldes seda Eestis tervikuna toimuvaga. Veel olulisemaks võib pidada riigipöörde järel KLi tabanud ümberpaigutusi ja ridade puhastusi analüüsivat osa ning tolleaegse meedia reaktsioone. Kolmandas peatükis kirjeldatakse KLi majandusala korraldamises toimunud arenguid, näidates riikliku toetuse muutumist, KLi kodanike toetuste tähtsust ning selgitades KLi kinnisvara hulga plahvatuslikku kasvu. Viimases peatükis keskendutakse KLi propagandale ehk nn „kultuurilisele kasvatamisele“. Selleks kirjeldatakse toona valitsenud hoiakuid ühiskonnas, KLi propaganda rolli nende muutmisel oma liikmete ja eriorganisatsioonide ning rea teiste ettevõtmiste ja meetmete abil.

²⁹ Päevaleht, Tallinn: 1905–1940.

³⁰ Postimees, Tartu: 1886–1944.

³¹ Digiteeritud eesti ajalehed. <http://dea.nlib.ee> (viimati kasutatud 02.05.2011).

1. Kaitseliit ja riigipööre

1.1. Kaitseliidu kujunemine, ülesanded ja struktuur

KL on olnud äärmiselt vastupidav organisatsioon. Teatud reservatsioonidega võib väita, et ta on erineval kujul üle elanud kõik 20. sajandil Eestit tabanud okupatsioonid. Alustades 1917. aasta veebruarirevolutsiooni järgest segadusest, mil hakati looma Omakaitse (OK) üksusi röövimise ning marodöörluse vastu, ning lõpetades KLi taastamisega 1990. aasta veebruaris, poolteist aastat enne Eesti ametlikku taasiseseisvumist.³²

1917. aastal tekkisid spontaanselt kaheksas Eesti linnas ja maakonnas kodanike julgeoleku ja üldise korra tagamiseks OK formatsioonid.³³ Sama aasta novembri algul võimule tulnud enamlased keelustasid OK tegevuse ja organisatsioon kolis oma tegevusega põranda alla. Kuigi algul ei andnud ka Saksa okupatsioonivõimud OK tegevuse jätkamiseks luba, siis 1918. aastal lubati sel tegutseda Tallinnas *Bürgerwehr*'i nime all. Samal ajal jätkus põrandaaluse OK arendamine toonaste juhtfiguuride kapten Johan Pitka ja polkovnik Ernst Põdderi juhtimisel.³⁴

11. novembril 1918, mil tegevusse astus Eesti Ajutine Valitsus, algas OK legaalne periood Eesti Kaitse Liidu (EKL) nime all. Algul oli organisatsiooni esmaseks ülesandeks Eesti piiri kaitsmine ajal, mil sõjaväge alles organiseeriti. Hiljem taandusid ülesanded sisemise julgeoleku ja korra tagamisele ning riigivara valvamisele.³⁵ Vabadussõja ajal tehti 1919. aasta jaanuaris EKLi kuulumine kohustuslikuks kõigile 18–60aastastele meeskodanikele, kes ei kuulunud mobilisatsiooni alla. See kasvatas kaitseliitlaste arvu märgatavalt ning 1920. aasta 1. veebruari seisuga oli EKLi 125 000 meest, mis ületas arvuliselt Eesti Rahvaväge.³⁶

Vabadussõja lõppedes tundus sõjast tüdinud rahvale EKL üleliigsena ning ka sisepoliitiline olukord ei soosinud selle püsimist. EKLi liikmed demobiliseeriti ning organisat-

³² *Kaitseliit*, Ajalugu. – Kaitseliidu kodulehekül, 1.10.2007.

http://www.kaitseliit.ee/index.php?op=body&cat_id=47 (viimati kasutatud 02.05.2011).

³³ E. Uustalu, Eesti Vabariik 1918–1940, lk 231.

³⁴ P. Kaasik, Kaitseliit ja selle likvideerimine, lk 322.

³⁵ E. Uustalu, Eesti Vabariik 1918–1940, lk 231.

³⁶ T. Rütman, Kaitseliit – iseseisva riigi garant, <http://www.epl.ee/artikkel/411347> (viimati kasutatud 02.05.2011).

siooni tegevus uinus varjusurma.³⁷ Alles jäid vaid väikesekoosseisulised nn kütiüksused, mille eesmärk oli vahepeal kohustuslikuks muudetud organisatsioonile tagasi anda tema vabatahtlik tegevusvorm. Jälgiti jahipidamisreeglitest kinnipidamist, hävitati kahjulikke loomi ja linde ning õpetati oma liikmetele kõike jahindusega seonduvat.³⁸

Olukord muutus 1924. aasta 1. detsembri enamlaste mässukatsega Tallinnas. See andis viimase tõuke üleriikliku vabatahtliku omakaitseorganisatsiooni reorganiseerimiseks. Kaks nädalat hiljem kehtestas kaitsevägede ülemjuhataja kin-ltn (hilisem kin) Laidoner oma käskkirjaga KLi ajutise põhikirja. Sellele järgnes 2. veebruaril 1925 Vabariigi Valitsuse poolt kinnitatud uus põhikiri, millega määrati kindlaks kogu organisatsiooni juhtimine.³⁹

Veel kaks nädalat hiljem määrati KLi ülemaks senine 2. soomusrongide rügemendi ülem kolonel (hiljem kindralmajor) Johannes Orasmaa (endine Roska), kelle esimeseks ülesandeks sai KLi peastaabi moodustamine. 1925. aasta märtsis pandi ametisse esimesed malevapealikud ja algas KLi plaanipärane organiseerimine, kutsudes kokku selle keskorganid. KLi ülesanded, struktuur ja alluvusvahekorrad täpsustati 1931. aasta põhikirjas, 1934. aasta kodukorras ning 1938. aasta riigikaitse rahu- ja sõjaaegse korralduse seadustes, sidudes seni võrdlemisi iseseisvalt tegutsenud organisatsiooni veelgi rohkem riigi relvajõududega.⁴⁰

KLi ülesanded olid kõige täpsemini ära määratletud 1935. aasta 1. jaanuarist kehtima hakanud KLi kodukorras:

„/.../

1. seaduslike võimude abistamine Eestis maksva põhiseadusliku riigikorra ja kodanike julgeoleku kaitsel;
2. ühiskondlike õnnetuste (taudide, tulikahjude, metsade ja soode põlemise, veeuputuse jne.) puhul abi andmine;
3. oma liikmeile sõjalise õppuse ning kasvatuse andmine ja kodukaitse üldkasulikule tööle rakendamine;

³⁷ A. Balder, Kaitseliit 1924.-1934. aasta. – KK! 1935, nr 11/12, lk 374.

³⁸ P. Kaasik, Kaitseliit ja selle likvideerimine, lk 344.

³⁹ T. Rütman, Kaitseliit – iseseisva riigi garant, <http://www.epl.ee/artikkel/411347> (viimati kasutatud 02.05.2011).

⁴⁰ P. Kaasik, Kaitseliit ja selle likvideerimine, lk 343.

4. noortesse vabaduse, koduarmastuse ja kaitsetahte sisendamine ning noorte väljakujundamine vaimselt ja kehaliselt tublideks ja kasulikeks Eesti Vabariigi kodanikeks ning tulevasteks kaitseliidu liikmeteks;
5. naiskodanike organiseerimine riigikaitse teostamise ja kaitseliidu abistamise eesmärgil;
6. kodanike isamaaliste ja rahvuslike tunnete süvendamine;
7. rahva kehalise kasvatus arendamine;
8. teiste ülesannete täitmine, mis seaduslikus korras tema peale pannakse.⁴¹

Võrreldes 1931. aasta põhikirjas sätestatud ülesannetega olid täiesti uued lisandused neljas ja viies punkt, mis käsitlesid noorte ja naiste rakendamist riigikaitse eesmärkide saavutamisel.⁴²

KLi struktuuris ei toimunud suuremaid muutusi, välja arvatud kaitseorganisatsioonist tulenev KLi allutamine ülemjuhatajale. Põhikirja kohaselt olid KLi ülemaalisteks organiteks KLi ülem, peastaap, keskjuhatuse, keskkogu, vanematekogu ja revisjonikomisjon (vaata lisa 1). Rahuajal juhtis KLi sõjalise varustuse, operatiiv- ja väljaõppealasid kaitseminister, sõjaajal allus KL kaitseväge ülemjuhatajale.⁴³

KL jagunes organisatsiooniliselt 15 jalaväerügemendi staatuses olevaks malevaks, mis omakorda jagunesid territoriaalseteks malevkondadeks. Olemas oli 11 maakonnamalevat ja neli linnamalevat (Tallinn, Tartu, Narva ja Pärnu, vaata lisa 2). Sarnaselt kaitseväge üksustele olid malevkonnad jaotatud jalaväes kompaniideks, rühmadeks ja jagudeks või neile vastavateks üksusteks teistes väeliikides. Kompaniisid võis vajaduse korral ühendada ka pataljonideks. Malevate ja malevkondade juurde kuulusid majandus- ja administratiivküsimustes pealiku kõrval tegutsev juhatus ning revisjonikomisjon ning vastav asjaajamine.⁴⁴

⁴¹ *Kaitseleidi Peastaap*, Kaitseleidi kodukord, lk 9.

⁴² *Kaitseleidi*, Kaitseleidi põhikiri, lk 2.

⁴³ Samas, lk 9.

⁴⁴ *P. Kaasik*, Kaitseleidi ja selle likvideerimine, lk 326.

1.2. Analoogilised organisatsioonid teistes riikides

Sarnaselt Eesti KLi tekkisid Esimese maailmasõja ajal ning pärast seda paljudes Kesk- ja Ida-Euroopa riikides taolised organisatsioonid. 1935. aasta KK!-s kirjutas toonane KLi õppe- ja spordiosakonna pealik Balder, et tulenevalt riigikaitse huvidest pidid kodanikud kohustusliku sundteenistuse kõrval oma kodanikukohustuste täitmisest üha enam vabatahtlikult osa võtma ja selleks ka organiseeruma. Nendel motiividel olid paljudes riikides ellu kutsutud vabatahtlikud omakaitse organisatsioonid: Eestis KL, Soomes *Suojeluskunta*, Lätis *Aizsarg*, Poolas ja Leedus Küttide Liit, Rootsis *Landstormsförbund*, Tšehhoslovakkias *Sokol*, Ungaris *Move*, NLis *OSOAVIAHIM*, USAs Rahvuskaart.⁴⁵ Huvitav on tähele panna, et 1930. aastal on kolonel Balder lisanud sellesse nimekirja ka Itaalia rahvamiilitsa⁴⁶, kuid hiljem on see paralleel ilmselt poliitilistel põhjustel välja jäetud.

Soome Kaitseliidu (*Suojeluskunta*) kujunemine sai alguse juba tsaari-Venemaal 1905. aastal toimunud rahutustest, kuid kasvas tõeliseks massiorganisatsiooniks 1917. aasta revolutsioonide tagajärjel. Nagu Eesti KLi eelkäija OKgi, tekkisid Soomes spontaansed omakaitserühmitused, mis kaitsesid rahvast ja vara marodööride eest. *Suojeluskunta* (SK) osales Soome iseseisvussõjas valgete poolel, mis jättis organisatsioonile oma pitseri, sest toonaste vastaspoolte vahele jäid sõed veel pikaks ajaks hõõguma.⁴⁷

1918. aasta märtsis tunnistati SK Soome seaduslikuks kaitsejõuks⁴⁸, 1919. aastal sai SKst iseseisev organisatsioon, mis oli tihedalt seotud Soome kaitseväega, ametisse määrati selle ülem ning loodi peastaap. Organisatoorse ülesehituse ja ülesannete poolest olid Eesti ja Soome vabatahtlikud riigikaitsestruktuurid üsna sarnased.⁴⁹

Paralleele Eesti KLi ja Soome SK vahel leiab veelgi, sest 1929. aasta majanduskriisi tagajärjel tekkis Soomes äärmusparempoolne Lapua liikumine, millest võttis osa ka umbes 1% SK liikmetest. *Lapuanliike* päädis 1932. aasta Mäntsälä mässuga, mille taga-

⁴⁵ A. Balder, Kaitseliit meie riigikaitse elus. – KK! 1935, nr 19/20, lk 625.

⁴⁶ A. Balder, Kaitseliit Eestis ja seltskondlikud riigikaitse organisatsioonid naaberriikides, lk 56.

⁴⁷ J. Vihavainen, The Suojeluskunta: A History Of The Finnish Civil Guard.

<http://www.mosinnagant.net/finland/TheCivilGuardOfFinland.asp>, lk 1 (viimati kasutatud 02.05.2011).

⁴⁸ A. Balder, Kaitseliit Eestis ja seltskondlikud riigikaitse organisatsioonid naaberriikides. – Kaitseliitlase kalender-käsiraamat 1930 aasta. Tallinn: Eesti Kirjastus-Ühisus, 1929, lk 56.

⁴⁹ P. Kaasik, Kaitseliit ja selle likvideerimine, lk 337.

järjel Lapua liikumine keelustati ning paljusid SK liikmeid, kes olid selles osalenud, karistati.⁵⁰

1939. aastaks oli SKs liikmeid 115 000, lisaks veel naisorganisatsiooni *Lotta Svärd* 100 000 naist, skautlike noorteorganisatsioonide 30 000 poissi ning 20 000 tüdrukut. Kokku ühendas SK koos oma erioorganisatsioonidega umbes 250 000 inimest.⁵¹

Läti Kaitseliit (*Aizsargu organizacija*) loodi 1919. aasta suvel ning oma ülesannetelt ning ülesehituselt sarnanes ta vastavatele Eesti ja Leedu organisatsioonidele. Ka *Aizsargu* juures tegutsesid naiste- ja noorteorganisatsioonid ning 1939. aastal kuulus selle ridadesse 45 000 kaitseliitlast, 12 000 naiskaitseliitlast ja 11 000 noorkaitseliitlast.⁵²

Poola Küttide Liit (*Związek Strzelecki*) oli loodud 1908. aastal salaorganisatsioonina ning sõjaliseks jõuks kujunes ta Esimese maailmasõja ajal. Küttide Liidu ülesanded sarnasid KLi omadele, kuid struktuur erines olulisel määral. 1937. aastal oli liidus umbes 500 000 liiget, sealhulgas naised ja lapsed.⁵³

Leedu Küttide Liit (*Šaulių sąjunga*) sai oma alguse partisaniliikumisest 1919. aasta Leedu vabadussõja ajal. Organisatsiooni ülesehitus ja ülesanded ei erinenud kuigi palju naaberriikide omadest. 1939. aastaks oli liidus 42 000 kütti, 15 000 naiskütti ja 5000 toetajaliiget.⁵⁴

Nõukogude Liidu *OSOAVIAHIM* (*Союз обществ содействия обороне и авиационно-химическому строительству*) ehk Riigikaitse ning Lennunduse ja Keemilise Ülesehitustöö Abistamise Ühing moodustati 1927. aastal kahe vastava organisatsiooni ühinemisel. Selle peamine ülesanne oli vabatahtlikele sõjalise ettevalmistuse andmine, kuid ka sõjaasjanduse populariseerimine, liikmete varustamine sõjavahenditega, teaduslike uuringute teostamine jpm. Liikmete arv ulatus erinevatel andmetel 1929. aasta 3 miljonist 1941. aasta 13 miljoni inimeseni.⁵⁵

⁵⁰ J. Vihavainen, The Suojeluskunta, <http://www.mosinnagant.net/finland/TheCivilGuardOfFinland.asp>, lk 1 (viimati kasutatud 02.05.2011).

⁵¹ P. Kaasik, Kaitseliit ja selle likvideerimine, lk 337.

⁵² Samas, lk 336.

⁵³ Samas, lk 337.

⁵⁴ Samas, lk 336.

⁵⁵ P. Kaasik, Kaitseliit ja selle likvideerimine, lk 337.

1.3. Riigipööre

Siinse uurimistöö eesmärk ei ole lähemalt lahata 1934. aastal toimunud Pätsi-Laidoneri riigipöörde tagamaid. Ära tuleks siiski mainida, et 1929. aastal USAs alguse saanud ülemaailmne majanduskriis tõi kaasa suured muutused ka Eesti jaoks. Elatustaseme langus tekitas rahva seas pahameelt omavahel kemplevate poliitiliste jõudude suhtes ning sundis otsima süüdlasi. Lahendust nähti Riigikogu võimu piiramises ning tugevama täidesaatva võimu kehtestamises. Selle täideviimise lubadusega tegi majandussuruti-se tingimustes ootamatult kiiret täheleendu uus poliitiline liikumine – Eesti Vabadussõjaste Keskliit. 1933. aasta oktoobris toimunud rahvahääletusel surusid vabadussõjalased läbi omapoolse põhiseaduse muutmise ettepaneku.⁵⁶

1934. aasta alguseks oli nn Suure depressiooni haripunkt Eestis ületatud ning krooni devalveerimine oli loonud eeldused majanduskriisist väljumiseks. Rahvahääletusel vastu võetud konstitutsioon lõpetas pikaajalised vaidlused põhiseaduse muutmise ja riigipea institutsiooni vajalikkuse üle. Samuti töötasid eelseisvad valimised ka sisepoliitiliste meeleolude peatset rahunemist, kuid äge valimiskampaania ähvardas rahva jagada EVKLi pooldajateks ja vastasteks ning polnud selge, milline poliitiline jõud haarab riigis juhtohjad.⁵⁷

Lahendus saabus ootamatult, kui üleminekuperioodiks valitsuse moodustanud riigivanema kohusetäitja Päts koos Vabadussõja-aegse ülemjuhataja Laidoneriga teostasid 12. märtsil 1934 sõjaväelise riigipöörde.⁵⁸ Eeldused selleks lõi sama aasta 24. jaanuaril kehtima hakanud (varem rahvahääletusel vastu võetud) põhiseaduse parandatud variandi vaba tõlgendamine. Selle kohaselt oli kaitsevägede kõrgeimaks juhiks riigivanem ning kuni aprillis toimuma pidanud valimiseni täitis riigipea kohustusi üleminekuvalitsust juhtiv Päts. Kiiremas korras võeti Riigikogu poolt vastu ja kuulutati riigivanema poolt välja rida riigikaitset puudutavaid seadusi, mis võimaldasid Pätsil kaitsevägede kõr-

⁵⁶ A. Pajur, Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934, lk 234.

⁵⁷ A. Pajur, Suur Kriis. – Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 91.

⁵⁸ A. Pajur, Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934, lk 234.

geima juhi funktsioone täita juba üleminekuajajärgul ning samas alustada kaitseväge ja KLi puhastamist talle ebausaldusväärsetest isikutest (ehk vapsidest).⁵⁹

Isegi kui EVKLi liikumine tekitas kaitsejõududes (sealhulgas KLiis) teatava lõhenemise, polnud olukord sugugi nii katastroofiline, nagu kirjeldasid seda sotsialistid, Päts ja tema apologeedid. Kaitseväge sekkumine sisepoliitikasse oli tõenäoliselt siiski täiesti välistatud. Kui riigivanema kohusetäitja Päts keelas märtsis 1934 kõigil kaitseväelastel poliitilises tegevuses osalemise ning alustas puhastustööd kaitsejõudude juhtkonnas, ei sündinud see mitte hirmust vapside riigipöörde ees, vaid soovist kindlustada oma riigipöördele edu.⁶⁰

12. märtsil 1934 kell 14.00 anti Tondi sõjakooli aspirantidele kätte laskemoon ning kästi kontrolli alla võtta südalinn ning Toompea. Üks osa kolmest kompaniist saadeti sisse piirama EVKLi residentse. Samal ajal otsisid poliitilise politsei ametnikud need majad läbi ja vahistasid kohalviibinud.⁶¹ Paralleelselt rakendati tegevusse ka KLi Tallinna maleva soomusautode rühm, mis võttis oma kaitse alla Toompea lossi, ning Tallinna poole pandi liikuma kaks ratsaeskadroni, raskekuulipilduja kompanii ning soomusautode rühm. Koos KLi kohalike struktuuridega teostas politsei EVKLi juhtide vahistamisi kogu riigis.⁶²

12. märtsi õhtul Toompeal toimunud valitsuse erakorralisel koosolekul kehtestas Päts üleriigilise kaitse seisukorra, määras Laidoneri kaitseväge ülemjuhatajaks ja sisekaitse ülemaks ning allutas tema operatiivsele juhtimisele riigiraudteed, posti, telefoni ja telegraafi.⁶³ Samuti koostati otsused EVKLi sulgemise ning koosolekute ja meelevalduste keelustamise kohta. Järgnesid põhjalikud ümberkorraldused terves riigis, mida toona hakati nimetama rahva „tervendamiseks“, kuid mida tänapäeval tuntakse paremini „vaidkiva ajastuna“, mis koos uue majandusliku tõusuga rahustas suuremad poliitilised kiired.⁶⁴

⁵⁹ A. Pajur, Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934, lk 292.

⁶⁰ Samas, lk 258.

⁶¹ A. Pajur, Autoritaarne Eesti. – Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 92.

⁶² Samas.

⁶³ A. Pajur, Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934, lk 308.

⁶⁴ A. Pajur, Autoritaarne Eesti, lk 92–93.

1.4. Kaitseliit riigipöörde ajal

Kui kaitseseisukord välja kuulutati, kardeti, et osa KLi üksustest keeldub käsku täitmast. Samas ei usaldanud riigipöörde ettevalmistajad Päts ja Laidoner ka kaitseväge üksusi. Selle tõenduseks on asjaolu, et kesklinna enda kontrolli alla võtma ja EVKLi maju sisse piirama ei saadetud mitte Tallinnas asuvat Vahipataljoni, vaid Sõjakooli aspirantide kursust. Ka vapside toetamise tõttu ebausaldusväärseks peetud Auto-tankirügemendi asemel saadeti Toompead valvama hoopis KLi Tallinna maleva soomusautorühm. Veel on teada, et KL osales näiteks Võrus läbiotsimistel ning Rakveres tugevdatud valve korraldamisel. Riigipööre toimus üldjoontes rahulikult ning üheski KLi ega kaitseväge üksuses põhiseadusliku korra kaitseks välja ei astunud.⁶⁵

Väärrib mainimist, et 1934. aasta märtsis korjati relvi ära osadelt riigipöörajatele vähem lojaalsetelt kaitseliitlastelt. Näiteks võeti relvad käest osadelt korporantidelt-kaitseliitlastelt, kellest enamik kuulus korp! Sakala ridadesse. Oli teada, et selles tudengiorganisatsioonis oli palju vapside pooldajaid (sealhulgas üks nende juhtfiguuridest Artur Sirk).⁶⁶

Lisas 3 on ära toodud 1934. aasta KK! viiendas numbris (15. märtsil) ilmunud ametlikud riigivanema, ülemjuhataja ja KLi ülema käskkirjad. KLi puudutas otseselt riigivanem Pätsi otsus nr 173, millega kuulutati välja kaitseseisukord ning määrati kaitseväge ülemjuhatajaks Laidoner, mistõttu hakkas KL kaitseministri asemel vahetult alluma ülemjuhatajale. KLi ülema käskkiri nr 11 tõi ära kaitseväge teenistuse seaduse muutmise ja täiendamise seaduse, mis puudutas peamiselt tegevteenistuses olevaid kaitseliitlasi ning millega keelustati nende igasugune osavõtt poliitikast. Seda täiendas ka 17. märtsil Päevalehes ilmunud KLi ülema üleskutse, milles KLilt nõuti tõelist erapooletust.⁶⁷

KLi ülema käskkiri nr 13 keelas 16. märtsist 1. maini eelolevate riigivanema ja Riigikogu valimiste valguses ära kõik seltskondlikud üritused ning õppetöö, millest ei saa osa võtta malevapealik või mõni maleva instruktoritest. Sama käskkirja § 2 avaldas väljavõtted trüki veel ilmunuta KLi kodukorrast, mis tuletas kaitseliitlastele meelde nende

⁶⁵ P. Kaasik, Kaitseliit ja selle likvideerimine, lk 324.

⁶⁶ H. Palamets, Kaitseliit ja üliõpilased. – Kaitseliidu Tartu Maleva Akadeemiline malevkond, 22.12.03. <http://www.ut.ee/akmk/node/187> (viimati kasutatud 02.05.2011).

⁶⁷ Kaitseliidult nõutakse tõelist erapooletust. – Päevaleht 17.03.1934, nr 75, lk 1.

kohustusi, õigusi ning vannet. Sellega oli KLi võimalik sekkumine sisepoliitikasse praktiliselt välistatud. Peatselt järgnesid puhastused ja ümberkorraldused kaitsejõududes, millest järgnevas peatükis keskendutakse just KLi liikmeskonda tabanud muudatustele.

2. Muutused Kaitseliidu liikmeskonnas

2.1. Liikmete arvukuse muutumine aastate lõikes

Järgnevalt võetakse vaatluse alla üldised tendentsid KLi liikmeskonnas alates selle tegevuse taastamisest 1925. aastal. Lisas 4 esitatud andmete puhul pole arvesse võetud KLi eriorganisatsioone, sest neid käsitletakse käesoleva uurimuse viimases peatükis.

Ajavahemikus 1925–1939 kujuneb välja selge tendents, kus KLi liikmeskond kasvab 20 000 liikmelt 42 000 liikmeni ehk kahekordistub. Samal ajal on meeste hulk Eestis jäänud 1922. ja 1934. aasta rahvaloenduste põhjal enam-vähem samaks (kasv 8000 võrra). Seetõttu on ka kaitseliitlaste osakaal Eesti meestest sama ajavahemiku jooksul kahekordistunud 3,9%st 8,1%ni. Seega võib öelda, et kogu KLi taastamisjärgsel perioodil on KL ühtlaselt tugevdanud oma positsioone eestimaalaste seas ning seda arengut pole riigipööre mõjutanud.

Suureks erandiks kogu vaadeldava perioodi jooksul on 1934. aasta andmed, mil ainu-ks on kaitseliitlaste arv ning osakaal kokkuvõttes pisut kahanenud. Seda fenomeni lahatakse lähemalt pisut hiljem.

Märkimist väärib veel asjaolu, et isegi ajavahemikus 1929–1933, mil Eestis andsid olulisel määral tunda ülemaailmse majanduskriisi mõjud, kasvas KLi liikmete arv 5000 võrra. Järgnevate aastate liikmeskonna kasv oli veelgi kiirem. Kui siia kõrvale panna riigiteenijate arvu muutumine riigikaitse valdkonnas tervikuna (vaata tabel 1), on võimalik järeldada, et KLi jõulise laienemise põhjused peitusid kuskil mujal. Rutates KLi majandust puudutavast peatükist pisut ette, erinesid kaitseväge ja KLi ülalpidamine mitukümmend korda ning riigi juhtkonnal oli lihtsalt odavam sõjaliste ülesannete täitmiseks ning täiendõppeks ülal pidada arvukat (kuid peamiselt vabatahtlikku) KLi.

Tabel 1. Riigiteenijate arv riigikaitse valdkonnas tervikuna 1929/30–1935/36

Aasta	Töötajate hulk
1929/30	5755
1930/31	5521
1931/32	4993
1932/33	4952
1933/34	4797
1934/35	4774
1935/36	4674

Allikas: Riigi Statistika Keskbüroo, Eesti arvudes 1920–1935, lk 195.

2.2. Kaitseliitlaste jaotus elukutsete ja tööalade järgi

Nõukogude ajalookirjutus püüdis tavaliselt presenteerida KLi pelgalt kulakliku organisatsioonina, mille eesmärk oli hoida ohjes kodanluse poolt vaevatud tööliste masse. Et näidata vastupidist, tuleks esmalt välja tuua muutused Eesti meeste tööhõives tervikuna ajavahemikus 1922–1934. Tabelist 2 nähtub, et kahe rahvaloenduse vahel ei ole Eesti meeste tööhõive olulisel määral muutunud. Kuigi tööharud ei klapi üks-ühele KLi tegevuse aruannetes välja tooduga, on kõige olulisem see, et drastilisi muutusi tööharude proportsioonides ei olnud toimunud.

1934. aasta riigipöörde järel kasvas aga jõuliselt riigi roll nii tööstuses kui ka põllumajanduses. Riiklikud subsiidiumid põllumajandusele moodustasid ligi 15% riigi eelarvekuludest. Kuigi tööstusest kujunes ennaktempos arendatav majandusharu, on väide 1930. aastate teise poole kiirest industrialiseerimisest veidi ülepakutud, sest Eesti jäi endiselt agraarorientatsiooniga riigiks.⁶⁸

⁶⁸ A. Pajur, Autoritaarne Eesti, lk 104–105.

Tabel 2. Töötaja rahvastik tööharude järgi (mehed) 1922. ja 1934. aastal

Töõharu	1922		1934	
	Arv	%	Arv	%
Põllumajandus	210 768	40,5	222 983	42,1
Tööstus	65 034	12,5	72 885	13,8
Kaubandus	65 034	3,1	72 885	3,4
Transport ja side	15 161	2,9	17 851	2,9
Ühiskondlik tegevus	30 323	5,8	28 944	5,5
Maja- ja isikuteenistus	1617	0,3	1513	0,3
Töötajaid kokku	338 758	65,1	359 553	68,0
Mittetöötajaid kokku	181 481	34,9	169 335	32,0
Üldse mehi	520 239	100	528 888	100

Allikas: Riigi Statistika Keskbüroo, Eesti arvudes 1920–1935, lk 14.

Lisas 5 välja toodud tabel näitab kaitseliitlaste jaotust ajavahemikus 1927–1938 elukutsete ja tööalade alusel. Siinkohal on vajalik selles toimunud olulisemate muutuste kommenteerimine.

Põlluharijate all oli mõeldud taluomanikke (sealhulgas asunikke) ja nende poegi, rentnikke ja nende poegi ning popsnikke.⁶⁹ Kui ajavahemikus 1927–1938 kasvas põlluharijate arv kaitseliitlaste seas umbes 1000 mehe võrra, kahanes samal ajal nende osakaal KLis 49%lt 34%ni. Tendentsi võib seletada sellega, et need põllumehed, kes olid huvitatud KLi tegevuses osalemist, liitusid juba 1920ndatel. Hiljem osa mehi lahkus ja osa tuli juurde, kuid üldine põlluharijatest kaitseliitlaste arv jäi enam-vähem samaks. Ka selles tabelis on tähelepanu vääriv 1934. aasta, mil põlluharijate hulk KLis olulisel määral kahanes, kukkudes 1933. aasta 15 692 liikme pealt 14 124 peale, kuid moodustades jätkuvalt umbes 45% kaitseliitlastest. Nimelt leidis 1934. aastal võimule pääsenud Pätsi-Laidoneri režiim kõige enam pooldajaid põllumeeste seas, kuid kahtlemata oli nende seas ka vapside toetajaid.⁷⁰ Mis puudutab kulaklust, siis KLis oli küll kogu tegevusperioodi ajal kahtlemata põllumeeste osakaal kõige suurem, kuid vastav näitaja oli pideva langustendentsiga ja seda ei suutnud isegi režiimimuutus mõjutada – seega on ülekohtune kogu organisatsiooni kulaklikuks tembeldada.

⁶⁹ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1934/35. aasta aruanne. – KK! 1936, nr 15, lk 529.

⁷⁰ A. Pajur, Autoritaarne Eesti, lk 105.

Ametnike kategoorias peeti silmas nelja erinevat gruppi: riigitöötajad (väikese-, keskmise- ja kõrgepalgalised), omavalitsuste töötajad (väikese-, keskmise- ja kõrgepalgalised), eraettevõtete töötajaid (väikese- ja kõrgepalgalised) ning kooliõpetajaid (alg-, kesk- ja ülikooli).⁷¹ 1927–1938 kasvas ametnike arv KLi umbes 2000 pealt 11 000ni. Veelgi märkimisväärssem on ametnike osakaalu tõus 8%lt ligi 27%ni. Murranguliseks võib pidada aga 1934. aasta asemel 1931. aastat, mil ametnike hulk KLi kahekordistus. Sellele faktile on keeruline seletust leida, kuid selge on see, et vapside liikumisest jäid KLi ridades olevad ametnikud puutumata. Nagu näitab eelpool tabel 2, ei muutunud kahe rahvaloenduse vahel ühiskondliku tegevusega hõivatud olevate meeste arv suurel määral. Pärast 1934. aasta riigipööret oli aga riigiteenistujate seas vähemasti soovituslik KLi liige olla või selleks astuda. Kahtlemata oli 1930ndate teisel poolel ametnikest liitunud seas ka pelgalt omakasupüüdlike ja karjeristlike eesmärkidega inimesi.⁷²

Töölised moodustasid 1927. aastal KLi liikmeskonnast umbes 14% 3800 liikmega. Nende osakaal kasvas 1938. aastaks umbes 22% ja 9000 liikmeni. Samal ajal pole üldiselt näha suuremat tööliste arvu kasvu – seega oli tööliste osakaal KLi suurem kui ühiskonnas tervikuna. Tendentsi selgitab asjaolu, et peale põllumeeste oli 1934. aastal võimule tulnud režiimi pooldajate seas ka rohkesti tööstus-, kaubandus- ja rahandusringkondades tegutsevaid inimesi.⁷³ See asjaolu läheb kõige enam vastuollu nõukogude ajalookirjutuse KLi puudutava põhipostulaadiga, et „kodanlik diktatuur“ vajab KLi tööliste vaoshoidmiseks. Tegelikult kasvas vaadeldaval perioodil tööliste hulk KLi liikmeskonnas pidevalt, välja arvatud 1933. aastal, mida võib osalt selgitada majanduskriisi hilinenud mõjudega KLi tööliskonnast liikmetele, sest tõenäoliselt olid just nemad kõige enam mõjutatud tööpuudusest, mis ei võimaldanud oma kulu ja kirjadega KLi tegevusest enam osa võtta.

Õpilaste grupi moodustasid kooliõpilased (vähemasti 17aastased⁷⁴) ning üliõpilased.⁷⁵ Kui Vabadussõjas oli just õppiv noorsugu see, kes esimeste seas oli valmis relvaga oma kodumaa eest seisma, siis 1927–1938 vähenes õpilastest kaitseliitlaste arv

⁷¹ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1934/35. aasta aruanne, lk 529.

⁷² A. Pajur, *Autoritaarne Eesti*, lk 105.

⁷³ Samas.

⁷⁴ *Kaitseliidu Peastaap*, Kaitseliidu kodukord, lk 14.

⁷⁵ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1934/35. aasta aruanne, lk 529.

3000lt 2600ni. Ka protsentuaalselt oli kahanemine silmatorkav – 11% pealt 6%ni KLi liikmetest. Sellel muutusel on ilmselt erinevad põhjused. Üheks põhjuseks on üldine üliõpilaste arvu vähenemine 1930ndatel⁷⁶, kuid sinna lisanduvad veel selle ühiskonnagrupi üldine liikuvus (ajateenistus, tööle asumine) ning teatud määral ka EVKLi toetamine. Just 1934. aastal toimus õpilaste osas kõige järsem muutus – kahanemine 500 võrra.

Jõukama elanikkonna moodustasid linnade ja alevite majaomanikud, kaupmehed ja töösturid.⁷⁷ Võrreldes muude elualade esindatusega KLiis, oli nende osakaal algusest peale küllaltki väike, nagu ilmselt ka Eesti ühiskonnas tervikuna. Võib väita, et sel ajavahemikul toimunud muutused ei olnud kuidagi ebaharilikud, jäädes 1300 ja 1750 liikme vahele. Ka jõukama elanikkonna osakaal muutus 1927–1938 vaid 5,5%lt 4%ni.

Kõige keerulisem on kommenteerida muude kategoorias toimunud muutusi. KLi tegevuse aruandes peetakse selle all silmas ülikooli haridusega isikuid, kes teistesse liikidesse ei kuulu, ning kõiki teisi, kes eelmistesse gruppidesse ei kuulu.⁷⁸ Kui 1931. aastani püsis selle kategooria arvukus alla 1000 mehe, siis järgnevatel aastatel nende kaitseliitlaste hulk kolmekordistus, jõudes 3100ni. Ka osakaalu mõttes oli muutus siiski tähelepannev, sest 1927. aastal oli muude alla kuuluvaid kaitseliitlasi 3,3% ja 1938. aastal 7,5%.

2.3. Ümberpaigutused juhtkonnas

Peale riigipööret jätkus vapside ja nende toetajate väljatõrjumine kaitseväest ning KList. Paralleelselt võeti ette samme, et suurendada tegevteenistuses olevate ohvitseride ja allohvitseride sissetulekuid ning karjäärivõimalusi, mis tagaks nende motivatsiooni ametikutse vastu ning samas ka ustavuse uute valitsejate suhtes.⁷⁹

1934. aasta märtsisündmuste tagajärjel tõusis ülemjuhataja instituudi ellukutsumisega kaitseväge osatähtsus riigi elus tervikuna. Kaitsejõudude organisatsioonis ei tehtud peale kaitseringkondade loomist suuri muudatusi – seega jäi organisatsiooni skeem üldjoontes samaks. Küll tõi riigipööre endaga kaasa arvukalt ümberpaigutusi kaitseväge ja

⁷⁶ *Riigi Statistika Keskbüroo*, Eesti Statistika, lk 251.

⁷⁷ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1934/35. aasta aruanne, lk 529.

⁷⁸ Samas.

⁷⁹ A. Pajur, Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934, lk 308.

KLi juhtkonnas.⁸⁰ Riigikogu Nõukogu kinnisel istungil 22. oktoobril 1936 andis Laidoner KLi kohta tagantjärele järgmise iseloomustuse:

„Kaitseliidus on meeleolu ka praegu hea. Iseenesest on Kaitseliit kahe teraga mõõk, sest ta on sisuliselt relvastatud rahvas. Kui ta on truu riigivõimule, on kõik hea. Kuid meeleolu muutudes võib pöörduda ka riigivõimu vastu, mis võib muuta meeleolu küllaltki raskeks. Seda ohtu saab pareerida Kaitseliidule kindla ja tugeva juhtkonna määramisega.“⁸¹

1934. aasta riigipöörde järel KLi tabanud kaadrimuudatused algasidki selle peastaabist. KLi peastaabi ülem kolonel Jaan Maide, kes oli samal ajal ka ajakirja KK! vastutav toimetaja, viidi pärast Pätsi-Laidoneri riigipööret üle „ajutisele rivistaažile“ 1. soomusrügemendi ülema kohusetäitjaks. Näib, et põhjuseks oli 1933. aastal avaldatud uurimus Vabadussõjast, mis ei olnud Laidonerile meeldinud.⁸² 1934/35. aasta KLi tegevuse aruande sissejuhatuses leidub märge, et Maide tuli veel 1934. aasta detsembris kaitseväest tagasi ja tema senine asetäitja Balder asus oma endisele ametikohale, õppe- ja spordiosakonna pealiku kohuste täitmisele.⁸³

Riigipöördega võib veel seostada Tallinna, Tartu ja Lääne malevapealike väljavahe-tamist 1934. aasta märtsisündmuste järel, kuid kindlaid tõendeid selle kohta ei ole. Kõik nad saadeti tööle erinevatele ametikohtadele kaitseväs. Et surma läbi lahkusid samal aastal veel KLi peastaabi majandus- ja laskejaoskonna pealikud, tuli ka neile asendajad leida ning see tõi omakorda kaasa väiksemaid ümberpaigutusi.⁸⁴

Võib arvata, et arvukaid muutusi viidi läbi ka KLi kohalikes struktuurides. Näiteks 1934. aasta 16. märtsil degradeeriti KLi Tallinna maleva Nõmme malevkonnas kompaniiülem B. Methusalem lihtkaitseliitlaseks aktiivse vapsluse tõttu. Samas on väidetud, et 1930. aastate teisel poolel taastati mitme „patustanu“ õigused.⁸⁵ Ka KLi Haaslava kompaniis toimus üldine ridade puhastus, kuid enamik väljaheidetutest võeti siiski varsti

⁸⁰ F. Limberg, *Isamaa eest: Eesti Vabariigi sõjajõudude organisatsioon ja juhtkond*. Cardiff: Boreas Publishing House, 1980, lk 136–137.

⁸¹ *Riigikaitse Nõukogu*, Koosolekute protokollid nr. 15–27. 18.02.1935–02.10.1939. ERA, f 988, n 1, s 3, lk 37.

⁸² P. Kaasik, *Kaitseliit ja selle likvideerimine*, lk 324.

⁸³ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1934/35. A. tegevuse aruanne. – KK! 1936, nr 15, lk 528.

⁸⁴ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1933/34. A. tegevuse aruanne. – KK! 1935, lk 291.

⁸⁵ L. Lõhmus, *Nõmme Kaitseliit*, lk 38.

tagasi.⁸⁶ Pealike väljavahetamist ei õnnestu ilmtingimata siduda üksnes poliitilise meelsusega, sest samal ajal toimusid KLi struktuurides planeeritud muudatused, mille käigus ühtlustati malevkondade ja väiksemate allüksuste suurused, mis tõi omakorda kaasa osa väiksemate üksuste liitumise teistega.⁸⁷

Mis puudutab KLi juhtkonnas toimunud muudatusi, siis olid need kahtlemata vähemasti osaliselt seotud riigipöörde eel ja järel toimunud üldise vapsluse väljajuurimisega kaitsejõududest, kuid vettpidavaid tõendeid selle kohta ei leidu. KLi peastaabis toimunud muudatused olid paljuski seotud ka asjaolude kokkulangemisega (inimeste surm) ning EVKLi pooldajate karistused polnud niivõrd karmid (kaitseväge tööle saatmine) või olid ajutise iseloomuga.

2.4. Ridade puhastused organisatsioonis

Mitte kõik 1934. aastal KList lahkunud ei teinud seda seotuse tõttu vabadussõjalaste liikumisega. Paljud olid vahetanud elukohta seoses töö, õpingute või kaitseväe teenistusega ning olid hiljem uuesti astunud KLi liikmeks mõnes teises malevas.⁸⁸ Ka Punga väidab, et KList teostati pidevalt ridade puhastamist nn „surnud hingedest“ ning just 1934. aasta kevadel viidi läbi vastav rutiinne kontroll. Seega ei kajastu toonastes käskkirjades ainult poliitilistel põhjustel väljaheitmine.⁸⁹

Kui aastatel 1927–1930 lahkus KList igal aastal erinevatel põhjustel 3898–4753 kaitsemiitlast, siis 1931–1933 kuivas lahkunute arv kokku 362–468 meheni aastas.⁹⁰ Toonane KLi Tallinna maleva kohusetäitja kolonelleitnant Jaan Lepp kirjutab oma lõputöös, et 1934. aastal kahanes KLi liikmeskond 8953 võrra.⁹¹ Samas, 1933/34. aasta tegevusaruandest nähtub, et 1. aprillist 1933 kuni 30. novembrini 1934 lahkus või oli sunnitud KLi ridadest lahkuma 12 307 kaitsemiitlast. Tõe huvides tuleks ära mainida, et tol pe-

⁸⁶ T. Kirm, *Kaitseliit Haaslava vallas 1925-1940*. Tartu: T. Kirm, 2002, lk 54–55.

⁸⁷ O. Punga, 1934. aasta pöörde mõju Kaitseliidule, lk 94; *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1933/34. A. tegevuse aruanne, lk 290.

⁸⁸ O. Kallikorm, *Kaitseliit, tema organisatsioon, ülesanded ja tegevus mobilisatsiooni ja sõja ajal ning Kaitseliidu ettevalmistamine selleks*, lk 55.

⁸⁹ O. Punga, 1934. aasta pöörde mõju Kaitseliidule, lk 94.

⁹⁰ O. Kallikorm, *Kaitseliit, tema organisatsioon, ülesanded ja tegevus mobilisatsiooni ja sõja ajal ning Kaitseliidu ettevalmistamine selleks*. Lisad. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, 1934. Joonis nr 1. ERA, f 495, n12, s 658, lk 13.

⁹¹ J. Lepp, *Kaitseliidu ülesanded riigikaitsealise õppe- ja kasvatustöö alal rahu- ja sõjaajal*. Lisad. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, 1938. Tabel nr 4. ERA, f 495, n 12, s 699.

rioodil oli ka liitunud küllaltki palju – 11 276 meest. KK!-s piirduti seletustes vaid lausega, et juhatused eemaldasid üksustest KLi liikmeid, kes olid aastate jooksul oma tegevuses jäänud loiuks.⁹² Järgmisel aruandeperioodil (01.12.1934–01.01.1936) oli lahkunud võrreldes riigipöörde-eelse ajaga rohkem ehk 8922 meest, kuid selle korvas ligi 15 000 mehe liitumine.⁹³

Kõige rohkem kaotasid mehi 1934. aastal Tartumaa ja Sakalamaa malevad, vastavalt 1503 ja 1325 inimest.⁹⁴ Tegu oli küll suurte malevatega, kuid ilmselt oli seal ka palju EVKLi toetajaid. 1937. aastal avaldatud raamatus „Kaitseliidu Sakalamaa Malev: 1917–1937“ kirjutab maleva toonane propagandapealik Alfred Kivirähk:

„Arvuline vähenemine oli tingitud põhjalikust puhastustööst, mis tehti maleva ridades. Eemaldus või eemaldati rida malevasi poliitilisil põhjusil, eriti aga kustutati nimistust ebasobiv ja loid element, kes oli jäänud väga passiivseks. Paljud kustutati ka vormi mittemuresemise pärast. See puhastustöö oli malevale suureks kasuks – muutis maleva ühtlasemaks pereks.“⁹⁵

Sellest kirjeldusest ei selgu poliitilistel põhjustel väljaheidetute ja muudel põhjustel lahkunute osakaal. Ka Kivirähk lisab ise, et igal aastal toimub maleva koosseisus teatav muutumine elukoha vahetamise, vanaduse, kaitseväeteenistuse vms tõttu.⁹⁶

Kui enamasti pole võimalik isegi KLi peastaabile saadetud allüksuste aruannetest koosseisude ja tegevuse kohta leida põhjuseid, miks üks või teine liige on KList välja arvatud⁹⁷, on vähemasti mõned üksikjuhud hästi dokumenteeritud. Selle kohta on heaks näiteks KLi Petseri maleva rühmapealiku Harry Bergi saatus vapside toetamise tõttu.⁹⁸ Ilmselt ei vaja pikemat selgitust ka dr Hjalmar Mäe väljaarvamine KLi Tallinna maleva

⁹² *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1933/34. A. tegevuse aruanne, lk 291.

⁹³ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1934/35. A. tegevuse aruanne, lk 529.

⁹⁴ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1933/34. A. tegevuse aruanne, lk 291.

⁹⁵ A. Kivirähk, *Kaitseliidu Sakalamaa malev: 1917-1937*. Viljandi: Kaitseliidu Sakala Malev, 2002, lk 108.

⁹⁶ Samas.

⁹⁷ *Kaitseliidu* Peastaap, Kaitseliidu allüksuste aruanded koosseisude ja tegevuse kohta, 1934. ERA, f 2151, n 1, s 15.

⁹⁸ *Sisekaitse Ülem*, Harry Berg'i kaitseisukorra piirkonnast väljasaatmise asjas vapside pooldamise ning kihutustöö tegemise pärast Kaitseliidu liikmete hulgas, 12.06.1934-04.09.1935. – Administratiivkaristuste toimikud Eesti Valitsuse ja riigikorra vastaste väljenduste ja tegevuse eest. ERA, f 852, n 1, s 192.

Nõmme malevkonna ridadest seoses vabadussõjalaste aktiivse pooldamise ning kihutus-
tööga.⁹⁹

Veel 1936. aastal võib poliitilise politsei agendi ettekandest Tallinna komissarile sel-
gesti välja lugeda rahva vastumeelsust vapside mõju suhtes KLiis:

„Maal liikudes kuuldub ütelusi, et kaitseliidus peaks õige kõva käega seda vapslust pu-
hastama, sest kui saavad, kas või mõnigi ülemalt kohalt allapoole viidud, küll siis tuleb
aru pähe ja mõistus läheb ka kaineks oma mässukavatsustega. On küll maal paljud oma
meelt muutnud, kuid, kes teab, et see sama isik paremate väljavaadete puhul keerab oma
laeva jälle vapside sõiduvette. Ja, et kellel on kaitseliidu relvad käes ning ise vapsi
meelne, et sellelt kohe relvad ära võtta, siis pole karta üllatust.“¹⁰⁰

Pärast 1935. aasta detsembrisündmusi, mil vahistati 14 vapsi koos väidetavate asitõen-
ditega riigipöörde korraldamise kava kohta, pole ka ime, et rahvas pöördus vägivallatse-
jatest ära ning EVKLi liikumine lakkas olemast.¹⁰¹

Võib öelda, et enne riigipööret kujundas KL oma liikmeskonna ise, kuid riiklikult
mõjutatud liikmeskonnaga organisatsiooniks muutus KL pärast 1934. aastal toimunud
autoritaarse riigikorra kehtestamist ja Riigikogu töö peatamist. Seega pole ka üllatav, et
„suukorvistatud“ meedia kirjeldas sellal KLi ridades toimuvat harvendamist üsna ava-
meelselt, varjamatult ning kohati selge poolehoiuga. Juba 15. märtsil, kolm päeva pärast
riigipööret, leiab Päevalehest uudise „Puhastustöö Kaitseliidus“, kus kiidetakse poliitika
väljarookimist KList.¹⁰² Sellele järgnevad sarnased artiklid 16.¹⁰³, 17.¹⁰⁴, 18.¹⁰⁵ ja 21.
märtsi¹⁰⁶ ajalehtedes. Kuid juba 22. märtsi Päevalehes kinnitatakse, et Kaitseliidus algab
uuesti töö, kuigi puhastused malevates veel kestavad.¹⁰⁷

Kuu lõpus avaldatud artiklis „Puhastustöö jätkub“ väidetakse, et 2% kaitseliitlastest
on selle aja jooksul nimekirjast kustutatud. See arv ei vasta päriselt tõele, sest sinna

⁹⁹ L. Lõhmus, Nõmme Kaitseliit, lk 38.

¹⁰⁰ Poliitilise Politsei komissar Tallinnas, Poliitilise Politsei komissarile Tallinnas, 8.03.1936. –
Komissaride, assistentide ja agentide ettekanded ja aruanded sisepoliitsilise olukorra kohta 1.04.1936-
1.04.1937. ERA, f 949, n 1, s 34, lk 4.

¹⁰¹ A. Pajur, Autoritaarne Eesti, lk 97.

¹⁰² Puhastustöö Kaitseliidus. – Päevaleht, 15.03.1934, nr 73, lk 1.

¹⁰³ Vabastamised ja ümberpaigutused kaitseväes. – Päevaleht, 16.03.1934, nr 74, lk 3.

¹⁰⁴ Kaitseliidult nõutakse tõelist erapooletust, Päevaleht, lk 1.

¹⁰⁵ Uusi pealikuid kaitseliidus. – Postimees, 18.03.1934, nr 76, lk 5.

¹⁰⁶ Seisukord riigitervendamise rindel. – Päevaleht, 21.03.1934, nr 79, lk 4.

¹⁰⁷ Kaitseliidus algab uuesti töö. – Päevaleht, 22.03.1934, nr 80, lk 5.

juurde on arvatud ka KLi eriorganisatsioonid ja ilma nendeta oleks kustutatute protsent suurem (1000 eemaldatud liiget moodustab umbes 3% 1934. aasta kaitseliitlaste arvust).¹⁰⁸ Aprilli keskpaigaks oli Päevalehe andmeil välja heidetud 1500 kaitseliitlast¹⁰⁹, kuid pärast seda kaob tükk aega tähelepanu keskpunktis olnud KL mõneks ajaks meedia huviorbiidist.

¹⁰⁸ Puhastustöö jätkub. – Postimees, 29.03.1934, nr 87, lk 1.

¹⁰⁹ Kaitseliidust eemaldatud 1500 inimest. – Päevaleht, 15.04.1934, nr 101, lk 5.

3. Muutused Kaitseliidu majandustegevuses

3.1. Majandusala korraldamise algus

Andmed KLi majanduse plaanipärasest korraldamisest organisatsiooni alguspäevil puuduvad. Suurem osa vajaminevast hangiti ise või saadi annetuseks. 31. detsembril 1918 määrati EKLi peastaabi ülema käskkirjaga ametisse esimene majandusosakonna ülem. Vastavad ametkonnad loodi ka malevate juurde. Seda päeva võib lugeda KLi majandusala korraldamise alguseks. Päriselt ei puudunud ka riiklik tugi, sest ajutise iseloomuga toetusi sai KL valitsuselt ka Vabadussõja ajal. KL võis taotleda riigilt raha sõjaministeeriumi varustusvalitsuse kaudu. Peale selle polnud KLil tol ajal ka mingisugust varandust (välja arvatud ühel või teisel moel saadud relvad) ega tegutsemiseks vastavaid ruume.¹¹⁰

Põhjus, miks KLi majanduselu ei funktsioneerinud neil päevil kuigi korrapäraselt, peitub selles, et organisatsiooni olemasoluks puudus vajalik juriidiline alus. KLi majanduselu sai kindlamad jalad alla, kui võeti vastu 1925. aasta KLi põhikiri. Sellest päevast peale oli KL juriidilise isiku õigustega vabatahtlik rahva omakaitseorganisatsioon ning algas KLi majandusala plaanipärane korraldamine ning selle arendamine KLi elule vajalikus suunas.¹¹¹

1931. aasta põhikirja § 2 ja § 3 sätestasid:

„Kaitseliidul on avalik-õigusliku juriidilise isiku õigused. Kaitseliidu malevatel, malevkondadel ja kaitseliidu eriorganisatsioonidel on juriidilise isiku õigused kaitseliidu keskjuhutuse otsusel, millest kuulutatakse „Riigi Teatajas“.

Kaitseliidu ning juriidilise isiku õigustega malevatel, malevkondadel ja kaitseliidu eriorganisatsioonidel on õigus /.../:

- 1) omandada, võõrandada ja pantida kinnis- ja vallasvara, asutada kapitale, sõlmida lepinguid ning võtta oma peale kohustusi kui ka kohtus nõuda ja kosta; /.../
- 4) avada kodused oma liikmete kogumiseks ning einelaudu; /.../

¹¹⁰ C. Kask, Kaitseliidu majanduslik areng ja päevaküsimusi, lk 700.

¹¹¹ Samas, lk 700–701.

7) korraldada maksulisi pidustusi, väljasõitusid, loteriisid, korjandusi jne; /.../“¹¹²

3.2. Riiklik toetus

KLi tegevuse taastamise järel polnud organisatsioonil erilist varandust peale mõningate relvade ja laskemoona. 1925. aasta põhikiri nägi ette KLile laiaulatuslikke ülesandeid riigikaitse alal ning andis organisatsioonile püsiva iseloomu, määrares kindlaks selle eesmärgid. Kuna vabatahtlikest annetustest selliste ülesannete täitmiseks ei piisanud, töötati kiiremas korras välja „Kaitseliidu heaks võetava maksu seadus“. 1925. aasta 27. veebruaril kiitis Riigikogu selle eelnõu heaks.

Lisast 6 järeldub, et maksuma pandud seaduse abil saadi esimese kahe aasta jooksul pisut alla 2,5 miljonit krooni ning hilisematel aastatel juurde tulnud summadega 2 531 000 krooni, kuid tegelikult oli loodetud kokku tulusid saada nelja aastaga 3 miljonit krooni. Sel moel laekunud summadest ei piisanudki kauemaks ning juba 1929/30. aasta eelarve jaoks polnud enam katet. Seetõttu tuli leida uus sissetulekuallikas ning 12. märtsil 1929 võeti vastu „Kaitseliidu toetuse seadus“, millest edaspidi kujunes KLile peamine iga-aastane sissetulekuallikas. Seaduses fikseeriti toetuse suuruseks 650 000 krooni aastas, kuid pool aastat hiljem alanud ülemaailmne majanduskriis ei võimaldanud riigil sellest lubadusest kinni pidada. Lisas 6 on näidatud KLi toetuse seaduse alusel KLile mõeldud summade kokkukuivamist ajavahemikus 1929/30–1933/34.

1933. aasta algul avaldas tulevane „vaikiva ajastu“ ülemjuhataja Laidoner ajalehes Vaba Maa vägagi kriitilise artikli „Kaitsevägi vajab ümberkorraldust“, milles ta muu-seas ütles: „On selge, et väheste rahaliste ressursside juures meie oma riigikaitset ei jõua ainult alalise kaitseväge abil toetada. Peame tahes või tahtmata panema suuremat rõhku odavamale vabatahtlikule organisatsioonile, s.o. Kaitseliidule.“¹¹³

Pole selge, kuivõrd mõjutas Laidoneri kriitika kaitsekulutuste suurenemist järgmise aasta eelarvevaidlustes. Tabelis 3 on näha, et 1934/35. aasta sõjaministeeriumi eelarve kasvas võrreldes eelmise eelarveaastaga 23%, samas kui riigieelarve suurenes vaid 12% võrra. Selleks ajaks oli muidugi majanduskriisi haripunkt jäänud seljataha ning kaitse-ministeeriumi eelarve erakorralist osa paisutasid hävitajate müük ning uute allveelaeva-

¹¹² *Kaitseliit*, Kaitseliidu põhikiri, lk 1–2.

¹¹³ *J. Laidoner*, Kaitsevägi vajab ümberkorraldust. – Vaba Maa, 04.01.1933, nr 2, lk 2.

de ostmine.¹¹⁴ Kuid tabel 3 näitab ka seda, et riikliku toetussumma põhjal koostatud KLi eelarve oli kaitseministeeriumi omast (s.o kaitseväest) rohkem kui 20 korda väiksem ja seda kordades suurema inimeste arvu juures.

Tabel 3. Riigi-, kaitseministeeriumi ja Kaitseliidu eelarvete võrdlus

Eelarveaasta	Riigieelarve (kr)	Kaitseministeeriumi eelarve (kr)	Kaitseliidu riikliku toetussumma eelarve (kr)
1928/29	90 771 000	19 345 000	789 016
1929/30	95 740 000	18 522 000	788 489
1930/31	96 968 000	18 453 680	721 529
1931/32	87 086 000	16 430 000	848 216
1932/33	68 510 000	12 903 000	563 536
1933/34	65 190 000	12 955 000	560 971
1934/35	73 834 000	16 784 000	710 940
1935/36	79 380 000	14 961 000	677 718

Allikas: riigi- ja sõjamineistri eelarve pärineb Riigi Statistika Keskbüroo väljaandest „Eesti arvudes 1920-1935“ lk 196. KLi eelarved on võetud vastavatest majandusaasta aruannetest: „Ülevaade Kaitseliidu majanduslikust tegevusest 1928./29. eelarveaastal“, KK! 1930, nr 4, lk 97; „Ülevaade Kaitseliidu majanduslikust tegevusest 1929./30. eelarveaastal“, KK! 1931, nr 6, lk 144; „Ülevaade Kaitseliidu majanduslikust tegevusest 1930/31. eelarve-aastal“, KK! 1932, nr 2, lk 66; „Kaitseliidu 1931/32. aasta eelarve täitmise aruanne“, KK! 1932, nr 21, lk 692; „Kaitseliidu 1932/33. aasta eelarve täitmise aruanne“, KK! 1933, nr 11/12, lk 378; „Kaitseliidu 1933/34. aasta eelarve täitmise aruanne“, KK! 1934, nr 21, lk 641; „Kaitseliidu 1934/35. aasta eelarve täitmise aruanne“, KK! 1935, nr 22, lk 778; „Kaitseliidu 1935/36. aasta eelarve täitmise aruanne“, KK! 1936, nr 23, lk 840.

Riigipöörde järel vastu võetud otsustega pandi paika kaitseväge arendamine järgmistel aastatel. Kaitseväge staap pidi välja töötama kaitsejõudude relvastuse täiendamise, moderniseerimise ning kaitsejõudude organiseerimise kavad. Riigikaitse Nõukogu pidas vajalikuks suurendada KLi ülalpidamiseks ettenähtud toetussummasid.¹¹⁵ Seda ka tehti ning juba 1934/35. aastal kasvas riiklik toetus KLile 28%, ületades esimest korda seaduse kehtestamise hetkest selle nominaalsuuruse (650 000 krooni). Selleks oli vajalik paar nädalat pärast riigipööret vastu võtta „Kaitseliidu toetuse seaduse muutmise seadus“. Milline on siin Pätsi-Laidoneri režiimi roll ja milline mõju majanduslike olude paranemisel, on tagantjärele keeruline öelda. Järgnevatel aastatel kasvas riiklik toetus

¹¹⁴ A. Pajur, Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934, lk 246–247.

¹¹⁵ U. Salo, Kaitseväge korralduse areng. - Sõja ja rahu vahel I: Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Peatoim. Enn Tarvel, I köite toim. Tõnu Tannberg. Tallinn: S-Keskus, 2004, lk 171.

KLile veelgi, jõudes 1 miljoni krooni piirini vahetult enne Teise maailmasõja algust (vaata lisa 6).

3.3. Kodanike toetussummad

Aja jooksul kujunes KList võimas ja laiaulatuslik rahva omakaitse organisatsioon. Seda mitte ainult riigi poolt saadud rahaliste toetuste abil, vaid veel suurel määral ka rahva tahtel ja toetusel ning iga kaitseliitlase isikliku töö ja tegevusega. Vaadates majandusaasta aruannetes kulutusi, mis olid tehtud riigi rahadega, ja võrreldes neid kuludega, mis olid tehtud kodanike ehk seltskondlikest toetussummadest, siis nt 1935/36. aasta seltskondlikud kulud moodustasid 77% riiklikest kuludest. Järgmisel aastal isegi 82,5%, kuid tavaliselt jäi see suhe umbes 50% peale.¹¹⁶

1938. aasta seisuga oli KL saanud algusest peale riiklikke toetusi üldsummas 9,1 miljonit krooni, mis suutis katta enam-vähem riiklike ülesannete täitmisega seotud kulud, kuid kaugeltki mitte kõiki KLi enda ülesannete täitmiseks vajalikke kulusid. Selleks vajas KL toetusi ka mujalt. Nende tähtsus oli eriti suur KLi kohapealsetes allüksustes, mis olid ainult kodanike toetusrahade abil suutnud end ülal pidada ja arendada, sest riigi poolt antud toetus maleva staapidest kaugemale ei ulatunud.¹¹⁷

KLi seltskondlikud summad jagunesid üleriiklikeks ja kohapealseteks. Üleriiklikest toetusrahadest moodustasid enamuse KLi rahaliste loteriide korraldamine, mille lõpptulemuseks oli 50–60% puhast tulu. Kohtadel saadi enamik toetustest vabatahtlike annetuste, pidude korraldamise, korjanduste ja asjade loteriide näol. 1938. aasta seisuga oli seltskondlike summasid laekunud 3,4 miljonit krooni, mis moodustas kolmandiku riiklikest toetustest KLile. Peale rahalise toetuse saadi ka mitmesuguseid materiaalseid annetusi, nagu loteriide korraldamiseks vajalikud asjad, toiduaineid kaitseliitlaste toitlustamiseks õppustel ja autosid transpordiks.¹¹⁸ See näitab, et KL ei tegutsenud ainult riiklike toetuste abil, vaid suutis märkimisväärsel hulgal ka ise oma igapäevakulude katteks tulusid koguda, mis omakorda võimaldas organisatsioonile vähemasti teatud määral iseseisvust valitsevast režiimist ja selle rahaeraldistest.

¹¹⁶ C. Kask, Kaitseliidu majanduslik areng ja päevaküsimusi, lk 701–702.

¹¹⁷ Samas, lk 704.

¹¹⁸ Samas.

3.4. Kaitseliidu vara

KLi vara moodustasid raha, vallas- ja kinnisvara. Lõviosa vallasvara väärtusest moodustasid relvad, laskemoon ja tehniline varustus, väiksemal määral õppe- ja spordivahendid, inventar ning kantseleitarbed. 1938. aasta 1. aprilli seisuga oli KLil reaalseid varasid kogunenud 5,1 miljonit krooni (vaata tabel 4).

Tabel 4. Kaitseliidu varade seisu muutumine: raha, vallas- ja kinnisvara

Aasta	Summa (kr)	Muutus võrreldes eelmise aastaga (%)
1926	1 317 583	0
1927	1 890 943	+44%
1928	1 665 913	-12%
1929	1 412 235	-15%
1930	1 675 585	+19%
1931	1 953 188	+14%
1932	2 998 256	+54%
1933	3 453 927	+15%
1934	3 954 911	+15%
1935	4 019 212	+2%
1936	4 141 388	+3%
1937	4 301 842	+4%
1938	5 109 256	+19%

Allikas: C. Kask, Kaitseliidu majanduslik areng ja päevaküsimusi. – KK! 1938, nr 20/21, lk 702.

Ainsad varade vähenemisaastad olid 1927 ja 1928, mis on seletatavad sellega, et neil aastail elati peamiselt kahel eelneval aastal laekunud kaitseliidumaksust. Eriti silmatorkav on muutus 1932. aastal, mil KLi vara kasvas aastaga 54%. Suurima osa sellest varanduse juurdekasvust moodustasid relvad, seejärel laskemoon ja rakmed.¹¹⁹ Muretseti täpsuspüsse, spordipüsse, brauningu padruneid, padrunitaskuid, püssi- ja võõrihmu, seljakotte ning telke.¹²⁰ Nende andmete põhjal ei saa kuidagi järeldada, et KLi vara

¹¹⁹ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1931/32. aasta eelarve täitmise aruanne. – KK! 1932, nr 21, lk 697.

¹²⁰ Samas, lk 691.

oleks pärast riigipööret oluliselt kasvama hakanud, pigem jäid suure kasvu aastad varasemasse perioodi.

Kinnisvara oli eeskätt muretsatud malevastaapide (kodude) majutamiseks, et ei peaks maksma üüripindade eest. Teiseks peamiseks põhjuseks oma ruumide muretsemisel olid KLi erivajadused võrreldes teiste organisatsioonidega (relvaruumid, varustus jne) ning kolmandaks KLi laienemine nii oma liikmete juurdevoolu kui ka eriorganisatsioonide juurdeloomise näol, mistõttu paljud senistest KLi ruumidest jäid lihtsalt kitsaks.¹²¹

Esimeseks kinnisvaraks, mille KL 1925. aasta märtsis omandas, oli kaks kivimaja Kaarli pst 9 ja Toompea tn 9 nurgal ning suurem krunt, millel asetsesid väiksemad hooned ning laoruumid. Sellega lahenes ruumide küsimus Tallinnas ning KLi peastaap asus senistest kitsastest ruumidest kaitseministeeriumis oma majja Kaarli pst-l.¹²²

1938. aastaks oli pilt ka malevates märgatavalt paranenud. Riigipoolse toetuse abil oli selleks ajaks 10 malevat muretsenud endale oma kodu – Tallinn, Harju, Petseri, Saakalamaa, Võru, Valga, Lääne, Järva, Pärnumaa ja Saaremaa.¹²³ Neist märkimisväärsed olid peastaabi hoone Tallinnas, Palmse, Taali, Küti ja Mäksa mõisad, Kotka Kodu Võrus ning puhkekodu Narva-Jõesuus.¹²⁴

KLil oli veel üks liik kinnisvara, mis polnud ise soetatud, vaid riigi poolt tasuta KLi omanduseks antud. Need maa-alad olid mõeldud laskeradade, õppe- ja spordiväljakute ning KLi kodude rajamiseks. Et selliste maa-alade rajamine KLi vajadusi silmas pidades vajas märkimisväärsed investeeringuid, hakkas KLi tegevus ajutiselt tema kasutusse antud maatükkide sobimatuse tõttu kannatama.¹²⁵

Seetõttu asuti välja töötama eelnõud, mis võimaldaks riigi maatagavaradest sobivaid maatükke koos nendel asuvate päraldiste ja kinnisvaraga KLile tasuta üle anda. Sellest võrsus „Kaitseliidu maaga varustamise seadus“¹²⁶, mis anti riigivanem Pätsi dekreedina välja 1935. aastal. Vastava seaduse rakendamine andis uue hoo laskeradade, spordiplat-side ning kaitseliitlaste kodude rajamisele. Kui 1933. aastal oli KLil kasutada ca 400 ha, siis 1938. aastaks oli seda juba ca 540 ha, millest 29% oli KLile antud pärisomandu-

¹²¹ C. Kask, Kaitseliidu majanduslik areng ja päevaküsimusi, lk 702.

¹²² Samas, lk 701.

¹²³ Samas, lk 703.

¹²⁴ P. Kaasik, Kaitseliit ja selle likvideerimine, lk 331.

¹²⁵ C. Kask, Kaitseliidu majanduslik areng ja päevaküsimusi, lk 703.

¹²⁶ Põllutööministri esitatud, Kaitseliidu maaga varustamise seadus, 1935. ERA, f 31, n 3, s 2026.

seks ja ülejäänud tasuta kasutamiseks.¹²⁷ 1938. aasta seisuga oli oma kodu rajanud 23 KLi allüksust (malevkonnad, kompaniid, üksikrühmad).¹²⁸ Ka Eesti meediat ei jätanud KLi kinnisvara ümber toimuv külmaks. 27. aprillil 1935 avaldati Päevalehes artikkel „Kaitseliitu varustatakse maaga“¹²⁹ ning 21. novembril 1936 „Kaitseliidul varandust ligemale 4. milj krooni“.¹³⁰

Teise maailmasõja alguseks oli KList kujunenud luteri kiriku järel suurim kinnisvaraomanik Eestis ning riigipöörde järel Pätsi dekreetidena välja antud seadlused soodustasid igati KLi rikastumist. Tagantjärele tarkusena on sümboolne, et KLi likvideerimise järel just kompartei KLi varad endale sai.

¹²⁷ C. Kask, Kaitseliidu majanduslik areng ja päevaküsimusi, lk 703.

¹²⁸ Samas, lk 705.

¹²⁹ Kaitseliitu varustatakse maaga. – Päevaleht, 27.04.1935, nr 115, lk 4.

¹³⁰ Kaitseliidul varandust ligemale 4. milj kr. – Päevaleht, 21.11.1936, nr 316, lk 4.

4. Propaganda tähtsuse tõus Kaitseliidus

4.1. Rahva hoiakutest pärast riigipööret

KL oli suuremal või vähemal määral läbilõige Eesti ühiskonnast ja seetõttu on tarvis vaadelda ka Eesti ühiskonnas riigipöörde järel valitsenud meelsusi. Ülemaailmne majanduskriis tõi 1930ndate algul kaasa rahva eitava hoiaku sagedaste valitsuskriiside, erakondliku kemplemise, ülespuhutud skandaalide ja muude noorele demokraatialle omaste nähtuste suhtes. Siiski võis loota rahva hoiakute normaliseerumisele, kui majandusoludest tingitud raskused mööduvad.¹³¹

Autoritaarse režiimi kehtestamine 1934. aastal ei võimaldanud neil lootustel täituda. Üles kerkisid uued negatiivsed ilmingud rahva suhtumises. Nende jaoks, kes olid riigipöörde järel sattunud „kaotajate“ poolele, tõi see kaasa kibestumuse ning selle süvenedes võõrandumise riigist. Peale selle muutus tasalülitatud rahvas ka riiklike arengute suhtes üsna ükskõikseks. Osaliselt oli taoline suhtumine tingitud ka propagandatalituse poolt kultiveeritavast kinnitusest, et kõik, mida uued riigijuhid teevad, on hea, õige ja kasulik.¹³²

Seega võis riigipöörde-järgse Eesti ühiskonna laias laastus kolmeks jagada – režiimi toetajad, kes olid ajendatud erinevatest kaalutlustest (sealhulgas isiklikest karjäärivõimalustest); teise grupi moodustasid inimesed küllaltki laialt skaalal – mugavast heaolust nn „kohvikuopositsioonini“; kolmanda ja äärmiselt kirju grupi moodustasid linlased ja eriti haritlased, kes ei lasknud end tasalülitada ning püüdsid võimalust mööda edendada aktiivset opositsioonilist poliitikat.¹³³

Siiski ei tähendanud eelpool mainitud negatiivsed suundumused veel seda, et suurem osa rahvast poleks riigi kaitsmisest huvitatud. Vastupidi, noorem pealekasvav põlvkond pidas omariiklust kõige olulisemaks väärtuseks ning oli valmis sõja korral oma kodumaad ka relvaga kaitsma. Et just see põlvkond moodustas potentsiaalselt mobiliseerita-

¹³¹ A. Pajur, *Kaitseväge isikkoosseis*. – Sõja ja rahu vahel I: Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Peatoim. Enn Tarvel, I köite toim. Tõnu Tannberg. Tallinn: S-Keskus, 2004, lk 181.

¹³² Samas.

¹³³ A. Pajur, *Autoritaarne Eesti*, lk 105–106.

vate meeste põhikontingendi, sõltus Eesti tulevik esmajoones nende noorte meeste positiivsetest hoiakutest ja kaitsetahtest.¹³⁴

Riiklik propaganda muutus Pätsi-Laidoneri režiimi ajal üha tõhusamaks. Rahva riigikaitsealise kasvatuse osas jäi jäme ots kindlalt Vabadussõja-aegse võiduka ülemjuhataja, rahvusvaheliselt tuntud poliitiku, populaarse ja karismaatilise Laidoneri kätte. Tema peaülesandeks oli kaitsetahte, riigikaitsealise valmisoleku kasvatamine ning rahva veenmine selles, et Eesti riik suudab sõjalise rünnaku korral enda eest seista. Kindrali põhi-seisukohtadeks olid enese alahindamise ja vastase ülehindamise ohtlikkus ning järjepideva vaimse tugevuse kasvatamine rahva seas, sest julgus olevat edu saavutamisel olulisem kui rahvaarv. Ametlikult peeti Laidoneri tegevust riigikaitsealise propaganda arendamisel edukaks ning seda hinnati kõrgelt, sest väidetavalt tänu temale oli oluliselt suurenenud kaitsevalmidus nii kaitseväes kui ka KLiis.¹³⁵

4.2. Propaganda roll

Koos oma eriorganisatsioonidega oli KLi näol tegu ametlikult suurima organisatsiooniga Eestis ning kui valitsus poleks seda rahvuslik-riiklikuks propagandaks ära kasutanud, ei väärinuks ta valitsuse nime. Tegelikult oli KL tegelenud propagandaga oma liikmete seas algusest peale, aga pärast 1934. aasta riigipööret lisandus sellele riiklik tugi ja suunamine.

1938. aastal kirjutab esimene KLi peastaabi propagandapealik Victor Neggo, et kõigi režiimimuutuse-eelsete ühiskonnas vahavate väärnähtuste vastu tuli võitlusse astuda ning seda KL ka kõhklematult tegi:

„Selle arusaamise tulemusena kutsutakse 1925. aasta. suvel Kaitseliidu Peastaabi juure ellu eriline propagandaosakond, asutatakse selle juure lugupeetud kodanikest koosnev eriline propagandatoimkond, külvatakse kogu maa üle erilise propagandapealikute võrgustikuga, luuakse eriline propagandafond suuremate ürituste rahastamiseks, kutsutaks

¹³⁴ A. Pajur, Kaitseväge isikkoosseis, lk 181.

¹³⁵ Samas, lk 181–182.

ellu eriline kõnelejate võrk, kellele peetakse nende ülesande sihtide kättejuhatamiseks ja tegevuse hea tulemuse kindlustamiseks erilisi kursusi jne.“¹³⁶

1925. aasta sügisel hakkas KLi peastaap oma eesmärkide propageerimiseks välja andma ajakirja KK!, kasutati raadiot, vändati filme, pandi käima rändkino, korraldati aktuseid, pidusid ja kõnekoosolekuid, malevaid toetati oma orkestrite loomisel ning kodude ja spordiplatside rajamisel.¹³⁷

Eriti oluliseks muutus aga KLi propagandapealike töö „vaikival ajastul“, mil demokraatliku riigikorra kriisilt oli tarvis tähelepanu eemale tõmmata. Selleks hakati eriliselt rõhutama rahvuslikke ja isamaalisi väärtusi. Nii sattus KL osalema mitmesugustes Pät-si-Laidoneri režiimi aktsioonides, millest tuntumad on riigilipu soetamine ja väärtustamine, kodukaunistamine, Vabadussõjas langenutele ausammaste püstitamine, nimede eestistamine, kodukandi au sees pidamine ning kohalike tähtpäevade tähistamine. Kuigi selliste ürituste isamaalisus ja rahvast ühendav tähtsus oli kahtlemata suur, rakendati neid siiski sihikindlalt uue valitsuse teenistusse.¹³⁸

1935. aastal kirjutas Elmar Lipping, et järjest rohkem hakkavad riigid pöörama tähelepanu propagandale ning osades riikides on juba tekkinud propagandaministeeriumidki.¹³⁹ Sellal olid natsid juba mõnda aega Saksamaal võimul olnud ning propagandaministri ametit pidas dr Joseph Goebbels. KLi üks propagandapealikest nimetas „vaikivat ajastut“ teiseks ärkamisajaks, mil riigil olid rahva valgustamise valdkonnas ees suured ülesanded.¹⁴⁰ Polnud ilmselt ime, et KL oli enim filmilindile talletunud ühiskondlik organisatsioon sõdadevahelises Eestis – esiteks KLi rolli pärast ja teiseks seetõttu, et filmilindid olid NLi okupatsiooni ajal väga tõsisteks asitõenditeks kaitseliitlaste vastu.

4.3. Eriorganisatsioonid

Kaitseliidu allorganisatsioonid moodustusid Naiskodukaitsest (NKK), Noortest Kotkatest (NK) ja Kodutütardest. Neist organisatsioonidest tuleb juttu just seoses propagan-

¹³⁶ V. Neggo, Esimesi vagusid Kaitseliidu seltskondliku töö radadelt ja Noorte Kotkaste organiseerimise algpäevilt. – KK! 1938, nr 20/21, lk 697–698.

¹³⁷ Samas, lk 698.

¹³⁸ P. Kaasik, Kaitseliit ja selle likvideerimine, lk 333–334.

¹³⁹ E. Lipping, Propagandast Kaitseliidus. – KK! 1935, nr 3/4, lk 89.

¹⁴⁰ Samas.

daga, sest eriti noorteorganisatsioonide puhul on KL ise rõhutanud nende erilist tähendust riigi jaoks. KLi propagandapealik Neggo kirjutab:

„/.../ suur töö täiskasvanute hulgas oleks oma lõpptulemuses pidanud jääma ikkagi poolikuks, kui Kaitseliit oleks jätnud tähele panemata noore kasvava põlve. Vanemad inimesed olid ju kõigest heast tahtest hoolimata oma aja lapsed, seotud tuhande nägematu niidiga mööduva ajastu traditsioonide ja harjumustega. Alles noortest võis tõusta uus vaba rahva vabaduses võrsunud põlv vabade vaadete ja harjumustega, kui teda vaid kasvatada õiges suunas ja vaimus.“¹⁴¹

Pätsi-Laidoneri režiim mõistis, et võimaliku sõjaohu korral on kõige tähtsam noorte inimeste suhtumine, lojaalsus ja meelsus valitsuse suhtes, sest peamiselt nende kanda jääksid sõja suurimad raskused. Seetõttu pöörati noorte õiges suunas kasvatamisele ka palju tähelepanu. Paradoksaalne on aga asjaolu, et 1940. aastal ei saanudki need isamaalises vaimus kasvatatud noored inimesed oma riiki kaitsta, vaid olid sunnitud järgnevatel aastatel töötama hoopis erinevate võõrvõimude heaks.

1932. aasta seisuga oli KLiis 32 117 kaitseliitlast, 10 804 naiskodukaitsjat, 4200 noorkotkast ning 918 kodutütart. See oli esimene kord, kui KLiis olid kõik vanuse- ja soogrupid esindatud. Kokku oli KLiis koos erioorganisatsioonidega 48 069 liiget, mis moodustas 4,27% kogu Eesti ühiskonnast.¹⁴²

1934. aasta lõpuks oli KLiis 31 569 kaitseliitlast, 12 323 naiskodukaitsjat, 6495 noorkotkast ja 4962 kodutütart. Märgatavalt oli kasvanud just erioorganisatsioonide ja eriti kodutütarde arv, samal ajal oli aga KLi valusalt tabanud ridade puhastamine seoses vabadussõjalaste liikumisega, mis jättis erioorganisatsioonid puutumata. Kokku oli KLiga seotud 55 349 inimest, mis moodustas juba 4,91% Eesti elanikkonnast.¹⁴³

Eesti iseseisvusperioodi lõpul 1938. aastal oli KLi ridades 42 054 kaitseliitlast, 16 222 naiskodukaitsjat, 19 215 noorkotkast ja 19 624 kodutütart. See andis kokku

¹⁴¹ V. Neggo, Esimesi vagusid Kaitseliidu seltskondliku töö radadelt ja Noorte Kotkaste organiseerimise algpäevilt, lk 698.

¹⁴² *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1931/32. aasta tegevuse aruanne. – KK! 1932, nr 11/12, lk 402.

Osakaal Eesti ühiskonnast on arvatud 1934. aasta rahvaloenduse põhjal, mil Eestis elas 1 126 413 inimest. *Statistikaamet*, Rahvastik maakondades ja linnades, 1934. <http://www.stat.ee/20401> (viimati kasutatud 02.05.2011).

¹⁴³ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1933/34. A. tegevuse aruanne, lk 291.

97 115 inimest, mis moodustas 8,62% Eesti toonasest elanikkonnast.¹⁴⁴ Seega oli tegu suurima vabatahtliku organisatsiooniga Eestis. Vastavalt 1935. aasta KLi kodukorras püstitatud ülesannetele oli KLi kohustus oma liikmetesse vabaduse, koduarmastuse ja kaitsetahte sisendamine ning nende väljakujundamine vaimselt ja kehaliselt tublideks ja kasulikeks Eesti Vabariigi kodanikeks. Selle rolli võttis enda kanda KLi propagandaosakond ning neist meetmetest tulebki allpool juttu.

4.4. Võidupüha ja kaitseliidupäevad

Üheks „vaikiva ajastu“ olulisemaks riiklikuks tähtpäevaks sai võidupüha tähistamine. Ei jäetud kasutamata võimalust ka selle rakendamist KLi propagandavankri ette. Sakalamaa maleva propagandapealik Kivirähk kirjutas, et rahvuslik püha pidi spontaanselt rahvast enesest välja kasvama, kuid et eestlane oli tagasihoidliku iseloomuga, oli selle juures vajalik riigivõimu abistav ja korraldav käsi. Järgmised tsitaadid näitavad ilmekalt KLi, riigipöörde ja võidupüha omavahelisi seoseid:

„Kõigepealt on Võidupüha meie rahvuse ja rahvusliku kultuuri võitude tähistamiseks. /.../ Eesti malevais Lembitu sangarlik vaim jätkas oma elutööd tänase ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri käe läbi. Ja selle vaimu võitu võib pühitseda Eesti riik. /.../ Täna sel Võidupüha rahvapidustusil, oleme kord avameelsed, muistsete kangelaeste kõrval anname tunnustust ka oleviku tublidele töömeestele, kes eriti pärast 12. märtsi sündmusist, edukalt juhivad Eesti riigi saatust. Siin on saavutatud küllalt niisugust, mille üle võib tunda rõõmu ja näha võitu. Poliitiliste kirgede tormid on taltsutatud.“¹⁴⁵

Riigi ning KLi äärmiselt põhjalikest ettevalmistustest võidupüha tähistamisel annab aimu KLi peastaabi poolt 1936. aastal malevatele saadetud ringkiri „Võidupüha pühitsemise läbiviimiseks ja korraldamiseks“.¹⁴⁶

Kuigi kaitseliidupäevad olid algselt pigem sõjalis-sportlikud KLi mängud, siis autoritaarse režiimi kehtestamisega muutusid ka need riigi propagandaaparaadi vahendiks. 1935. aastal tähistati kaitseliidupäevi ja võidupüha üheskoos erilise pidulikkusega. Aja-

¹⁴⁴ J. Lepp, Kaitseliidu ülesanded riigikaitsele õppe- ja kasvatustöö alal rahu- ja sõjaajal. Lisad. Kaitseliidu suurenemine 01.12.1927 kuni 19.12.1938. – Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, 1938. Tabel nr 1. ERA, f 495, n 12, s 699, lk 1.

¹⁴⁵ A. Kivirähk, Au Võidupühale! – KK! 1935, nr 11/12, lk 383–394.

¹⁴⁶ Kaitseliidu Peastaap, Võidupüha pühitsemise läbiviimiseks: Ringkiri, 1936. ERA, f 2151, n 1, s 9.

looõpetaja Rudolf Stokeby võrdles oma üllitises viiendaid kaitseliidupäevi suisa antiik-Kreeka olümpiamängudega.¹⁴⁷

Ka siin pole keeruline näha sidet Pätsi-Laidoneri režiimiga, sest isegi 1935. aasta kaitseliidupäevade kavas kirjutati: „Läinud aastal, millal hakkas tunduma teatavat lahenemist majanduslikus ummikus, ning tänu tervendavale ümberorienteerumisele meie riigielus, kerkis uuesti üles mõte pühitseda järjekordsest kaitseliidupäeva.“¹⁴⁸

Pärast riigipööret sattus KL ridade puhastamise kõrval ka millegi tõeliselt positiivsega meedia huviorbiiti. Üksteise järel ilmusid pateetilised artiklid „17.000 kodukaitsjat Tallinnas“¹⁴⁹, „Homme 15.000 kaitseliitlase paraad Vabadusplatsil“¹⁵⁰, „Võidupüha ja kaitseliidupäev Tallinnas“¹⁵¹ ning „Võimas malev“¹⁵².

4.5. Muu propaganda

KLi propagandaosakonnal oli veel teisigi vahendeid oma liikmete isamaalisteks ja riigitruudeks kodanikeks kasvatamisel. Seda kinnitas ka 1934/35. aasta KLi tegevusaruanne: „Kogu Kaitseliidu elu ja tegevus on rajatud sellele alusele, et iga ta esinemine, iga ta väljendus kujutaks endast suurt ja põhjanevat propagandat kaitseliidule. Ühes sellega on rea aastate plaanikindla tegevuse tulemusena kaitseliidus välja arenenud kõrge ideelisus ja tegutsemisviisid ja alad, mis väga mitmel viisil ja igal pakkuval juhul on rakendatud peale oma organisatsiooni otseste ülesannete täitmise ka üldsuse – riikliku ja rahvusliku propaganda – vajaduste teenimisele.“¹⁵³

Taoliseks eesmärgiks sobisid ideaalselt KLi poolt igal aastal arvukad korraldatud seltskondlikud peod ja koosolekud, kus viimastel esineti tihtipeale ka propagandistlike kõnedega. Tabelis 5 on ülevaade KLi 1925/26 kuni 1934/35 toimunud nimetatud üritustest.

¹⁴⁷ R. Stokeby, Loogem endile kaitseliidupäevadest püsivad traditsioonid. – KK! 1935, nr 11/12, lk 382.

¹⁴⁸ *Kaitseliit*, Kaitseliidupäeva võistlused ja pidustused 20.-23. juunini 1935. aasta. Tallinnas. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1935, lk 6.

¹⁴⁹ 17.000 kodukaitsjat Tallinnas. – Päevaleht, 17.06.1935, nr 165, lk 4.

¹⁵⁰ Homme 15.000 kaitseliitlase paraad vabadusplatsil. – Päevaleht, 22.06.1935, nr 170, lk 4.

¹⁵¹ Võidupüha ning kaitseliidupäev Tallinnas. – Päevaleht, 23.06.1935, nr 171, lk 1.

¹⁵² Võimas malev. – Päevaleht, 26.06.1935, nr 174, lk 2.

¹⁵³ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1934/35. aasta aruanne, lk 568.

Hüppeline tõus on toimunud just 1933/34. tegevusaastal, mil KLi seltskondlike ürituste arv on praktiliselt seitsmekordistunud. Ka sellele järgneval 1934/35. aastal on pidude ja koosolekute arv kasvanud kiiremini kui varasemalt. 8 156-st üritusest olid 4299 sisemised koosolekud, 612 üldised kõnekoosolekud, 866 klubi- ja liikmeõhtud, 1428 peod ning 951 muud kokkutulekud.¹⁵⁴ Sellist muutust ei seleta majanduskriisi mõju lõppemine ega KLi liikmete arvu suurenemine. Pigem võib siin näha riikliku propagandatalituse huve.

Tabel 5. Kaitseliidu pidude ja koosolekute arv aastate lõikes

Tegevusaasta	Peod ja koosolekud
1925/26	483
1926/27	556
1927/28	1079
1928/29	1013
1929/30	1251
1930/31	1626
1931/32	1494
1932/33	1369
1933/34	7003
1934/35	8156

Allikas: andmed pärinevad erinevate aastate KLi tegevusaruannetest: „Kaitseliidu 1926. aasta. aruanne“, KK! 1927, nr 12, lk 475; „Kaitseliidu 1927. aasta. tegevuse aruanne“, KK! 1928, erinumber, lk 29; „Kaitseliidu 1928. aasta. tegevuse aruanne“, KK! 1929, nr 25/26, lk 728; „Kaitseliidu 1929/30. aasta. tegevuse aruanne“, KK! 1930, nr 31–33, lk 862; „Kaitseliidu 1930/31. aasta. tegevuse aruanne“, KK! 1931, nr 37–39, lk 887; „Kaitseliidu 1931/32. aasta. tegevuse aruanne“, KK! 1932, nr 11/12, lk 427; „Kaitseliidu 1932/33. aasta tegevuse aruanne“, KK! 1933, nr 11/12, lk 370; „Kaitseliidu 1933/34. aasta. tegevuse aruanne“, KK! 1935, erinumber, lk 326; „Kaitseliidu 1934/35. aasta. tegevuse aruanne“, KK! 1936, nr 15, lk 568.

KLi suvelaagrite eesmärk oli distsipliini ja sisemise korra süvendamine, üksuste väljaõppe tõstmine ja üksuste omavaheline liitumine. Loomulikult ei puudunud ka nendelt propaganda. Juba 1929. aasta KK!-s kirjutatakse, et ühestki toimunud suvelaagrist ei puudunud isamaalised propagandakõned, vestlused, jutlemised jms.¹⁵⁵ Vaevalt, et hilisemal perioodil selline tegevus pidurdus, pigem vastupidi.

¹⁵⁴ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1934/35. aasta aruanne, lk 568.

¹⁵⁵ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1928. aasta. tegevuse aruanne. – KK! 1929, nr 25/26, lk 728.

Kui majanduskriisi-eelsel ajal korraldati aastas 50 suvelaagrit 4892 osavõtjaga¹⁵⁶, siis 1934. aasta lõpuks oli selliste laagrite arv jäänud laias laastus samaks ehk 52 laagrit. Kuid osavõtjate arv oli praktiliselt kolmekordistunud 10 590 mehe ja 2182 naiseni. Keskmiselt võttis suvelaagritest tol aastal osa 54% nendest kaitseliitlastest, kellele laager oli korraldatud.¹⁵⁷ Ka siin võib näha uue režiimi kaudset ja suunavat kätt.

Koos KLi taasloomisega 1925. aastal hakati välja andma ka organisatsiooni enda häälekandjat Kaitse Kodu!. Selle vastutavaks toimetajaks oli KLi peastaabi ülem, kelle koordineerimisele ajakiri otseselt allus. Toonane KK! vastutav toimetaja Balder kirjutas:

„Kaitse Kodu! oma esimese kümne aasta elus on lahkesti ruumi lubanud meie riigikaitse küsimustele. Ta veergudel on valgustamist leidnud mitmekesised kaitseliidu ellu puutuvad küsimused. Teise aastakümne sisse astudes Kaitse Kodu! tahab jätkata sama rada, olles eestvõitleja meie riikliku julgeoleku mõtte selgitamisel, rahva kasvatamisel ja ettevalmistamisel Eesti kaitseks.“¹⁵⁸

Veel enne Pätsi-Laidoneri režiimi kehtestamist (1920ndate lõpul ja 1930ndate alguses) oli KK! näol tegu Eesti suurima tiraažiga üldhuviajakirjaga, millele tegid kaastööd ühed toonase Eesti paremad ajakirjanikud. KK! kaudu toodi eestlasteni suusatamine, laskmine, matkamine, purilennundus jne.¹⁵⁹ Kuid autoritaarse pöörde järel sai ka KK!-st üks rahvusliku propaganda instrument, mida agaralt ära kasutati. 1934. aasta alguses, mil toimus valimisvõitlus EVKLi ja teiste jõudude vahel, tegi KL oma väljaande KK! näol juba varakult panuse Pätsile ja Laidonerile. Tolle aasta kolmas ja neljas number olid pühendatud vastavalt Laidoneri 50. ja Pätsi 60. sünnipäevale. Ka hiljem ei jäänud KK! kõrvale ühestki üleriiklikust isamaalisest kampaaniast, olgu selleks nimede eestistamine, Eesti lipu austamine, kodukaunistamine või võidupüha tähistamine.

Peale üleriikliku levikuga KK! olid igal maleval veel oma maleva teatajad, mis oma meelsuselt esimesest kindlasti maha ei tahtnud jääda, pigem vastupidi, kuid see jääb siinse uurimistöö teemast välja.

¹⁵⁶ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1929/30. aasta tegevuse aruanne. – KK! 1930, nr 31–33, lk 846.

¹⁵⁷ *Kaitseliit*, Kaitseliidu 1933/34. aasta tegevuse aruanne, lk 295.

¹⁵⁸ A. Balder, *Kaitseliit meie riigikaitse elus*, lk 628.

¹⁵⁹ T. Rütman, *Kaitseliit – iseseisva riigi garant*, <http://www.epl.ee/artikkel/411347> (viimati kasutatud 02.05.2011).

Kokkuvõte

1934. aastal lõppes Eestis demokraatlik ajajärk ning Pätsi ja Laidoneri juhtimisel kehtestati autoritaarne režiim. Selline oluline muutus Eestis ei jätnud ühtki ühiskonnakihti ega organisatsiooni otsesemal või kaudsemal moel mõjutamata.

KL polnud oma kujunemisloos ega arengus millegi poolest ainulaadne – selliseid sõjalisi organisatsioone loodi maailmas Esimese maailmasõja eel ja järel teisigi. Omavahel võrreldavad on ka Soome ja Eesti sisepoliitikas toimunud muutused ülemaailmse majanduskriisi tagajärjel, mis ei jätnud puutumata nende riikide vabatahtlikke omakaitseorganisatsioone.

Eestis päädis sisepoliitiline käärimine riigipöördega, milles KLil oli selge ja otsene roll. KLi Tallinna malev aitas kontrolli alla võtta Toompea lossi ning koostöös KLi kohalike struktuuridega vahistas politsei vabadussõjalasi üle kogu riigi. Sellega oli KL oma poole riigipöördes valinud – demokraatliku riigikorra kaitseks välja ei astunud, nagu nõudnuks KLi põhikiri.

Kuivõrd KLi liikmeskonnas oli hulgaliselt Pätsi-Laidoneri režiimi poliitilisi oponente, tehti KLi vabatahtliku tegevuse ajutisel peatamisel takistusi nende reorganiseerumisel. Sellele järgnesid ümberpaigutused ning ridade puhastamised nii kaitseväes kui ka KList. Kuigi 1934. aasta oli ainuke aasta, mil kaitseliitlaste arv ajavahemikus 1925–1939 vähenes, ei ole võimalik kõiki KList sellal lahkunuid 100%-liselt siduda vabadussõjalaste liikumisega. Ridade korrastamisi tehti pidevalt ning selline rutiinne kontroll viidi läbi ka 1934. aastal. Peale selle toimus malevate koosseisudes pidevalt muutusi seoses elukoha, töökoha, vanaduse, kaitseväeteenistuse jms tõttu. Enamasti polnud aruannetest võimalik välja lugeda, mis põhjusel mingi konkreetne liige välja heidetud oli.

Käesolevas uurimistöös leidis esimest korda analüüsimist väide, et KLi liikmete sotsiaalses struktuuris toimunud muutusi pole võimalik vastuvaidlematult riigipöörde süüks panna. Põlluharijate osakaalu vähenemistendents oli iseloomulik kogu KLi taastamisjärgsele ajale ning tööliste puhul toimus täpselt vastupidine areng. Ainuke selge riigipöördega seotud muutus puudutas riigi-, omavalitsuste jm palgal olevaid ametnikke,

kel oli režiimimuutuse tagajärjel kasulik ja vähemasti soovituslik KLi liikmeks astuda ning seetõttu nende arv järgneval perioodil pea kahekordistus.

KLi juhtkonnas toimunud ümberpaigutusi võib, aga ei saa tingimata riigipöördega siduda. Kuigi KLi peastaabi ülem ja kolme maleva pealikud saadeti kaitseväkke tööle, tuli Balder sealt veel sama aasta lõpus tagasi. Teisedki vahetused olid tingitud näiteks surma tõttu lahkumise või üldise KLi struktuuride ühtlustamisega. Liiatigi polnud karistused kuigi karmid ega püsiva iseloomuga. Toonane ajakirjandus aga ristas toimuva poliitiliseks ridade puhastuseks ning pidas seda veendunult õigeks sammuks. Seda suhtumist kinnitavad ka poliitilise politsei aruanded rahva meelsusest vapside suhtes pärast väidetavat riigipöördekatset.

Mis puudutab majanduslikku külge, rõhutas Laidoner juba enne riigipööret KLi tähtsust ning odavust võrreldes kaitseväe ülalpidamisega. Vabatahtlikule KLile kulus 20 korda vähem raha kui kulukale ja mitte nii paindlikule kaitseväele. Vastavalt Laidoneri sõnadele hakkasidki 1934. aastast riigi poolt KLile antavad toetused hüppeliselt suurenema, jõudes Teise maailmasõja eelõhtuks kahekordistuda. Kindlasti on siin oma roll majanduskriisi haripunkti möödumisel, kuid KLi rikastumist järgnevatel aastatel ei saa eitada. Siiski suutis KL ligi kolmandiku oma kuludest iseenda tuludest katta ning see võimaldas organisatsioonile vähemasti teatud määral iseseisvust riiklikest suunitlustest. 1935. aastal andis riigivanem Päts oma dekreediga välja „Kaitseliidu maaga varustamise seaduse“, mis võimaldas riigi maatagavaradest sobivaid maatükke koos kõige juurdekuuluvaga KLile tasuta üle anda. Juba varem oli KLile tasuta kasutamiseks antud rida mõisaid ja puhkekodugi. 1938. aastaks oli oma maja kümnel maleval ja 23 väiksemal allüksusel. KList oli saanud luteri kiriku järel suurim kinnisvaraomanik Eestis.

Riigipöörde järel jagunes Eesti ühiskond uue režiimi pooldajateks, suhteliselt ükskõikseteks ning opositsionäärideks. Võitmaks rahva poolehoidu Pätsi-Laidoneri valitsuse poolele ning juhtimaks tähelepanu demokraatia kriisilt kõrvale, alustati ulatuslikku propagandakampaaniat. Sellest ei jäänud kõrvale ka KL oma avarate propaganda rakendamise võimalustega. Kuigi siinkohal tuleks teha reservatsioon, sest „isamaalise kasvatusega“ oli KL tegelenud oma tegevuse taastamisest saati, kuid 1934. aasta järel raskendati KL vankumatult riikliku propagandavankri ette. Seda ei üritatudki varjata, vaid kultiveeriti avalikult organisatsiooni häälkandja KK! veergudel. KL osales 1930ndatel

aktiivselt kõigis riiklikes kampaaniates, nagu nimede eestistamine, Vabadussõja-sangarite austamine ja kodukandiliikumine. Eriti oluliseks pidas KL oma liikmete kultuurilise harimise kõrval kõikide vanuse- ja soogruppideni jõudmist. Nii naisi ühendav NKK kui ka noorte kaitseliitlaste organisatsioonid NK ja Kodutütred said oma alguse juba enne riigipööret, kuid nende arvukus hakkas tõeliselt kasvama alles režiimimuutuse tagajärjel. Oma eesmärkide saavutamiseks kasutati äärmiselt laia propagandavahendite võrku – ajakiri KK!, raadio, filmid, rändkino, aktused, peod ja koosolekud, orkestrite loomine, kodude ja spordiplatside rajamine, suvelaagrid ning tähtpäevad.

Kokkuvõtteks võib öelda, et KLil oli oma kindel otsene roll riigipöördes juba selle esimestest minutitest peale. Ka oma tegevusetusega demokraatliku riigikorra kaitsel oli KL oma kaudse valiku teinud. Režiimimuutuse tagajärjel KLi liikmeskonnas ja juhtkonnas, majandustegevuses ning propagandategevuses toimunud arengute põhjal saab kinnitada, et uuel režiimil oli oma märgatav mõju KLile ka pikemas perspektiivis. Kuigi näib, et teatud elementide puhul (muutused juhtkonnas, propagandistlikud ülesanded, liikmeskonna esialgne harvendamine) oli uue võimu ebademokraatlikkus KLile pigem pärssiv, siis laiemalt vaadatuna võib riigipööret KLi suhtes ka soosivaks faktoriks pidada (materiaalse seisukorra paranemine, koos eriorganisatsioonidega liikmeskonna kahekordistumine). Vastuseta jääb ainult küsimus: millisel määral olid need pikaajalisemad muutused seotud konkreetselt uue korra kehtestamisega ja mil määral teiste faktoritega (näiteks pragmatismi, rahvusvahelise situatsiooni muutumise või majanduslike oludega), sest neid proportsioone pole autorile kättesaadavate allikate põhjal olnud võimalik kindlaks määrata. Kui Olavi Punga väidab oma lühiartiklis, et KLi ridades toimunud puhastusi ei saa siduda ainult riigipöördega, siis selles osa tuleb temaga nõustuda ning lisada, et ka teiste vaatluse alla võetud aspektide puhul pole võimalik KLi pelgalt uue režiimi tööriistaks nimetada.

Kahtlemata väärrib antud probleem ka edasist uurimist ja arendamist. Üheks suunaks võiks olla allikate ringi laiendamine KLi kohalike häälekandjate, malevate arhiivide ning lokaalsete meediaväljaannete abil. See muudaks küll informatsioonis orienteerumise oluliselt keerulisemaks ja töö mahukamaks, kuid just kohaliku tasandi baasil kujuneb ju üldpilt. Teiseks uurimistöö laiendamise võimaluseks oleks KLi kui sõjalise organisatsiooni vaatlemine. Võib-olla on võimalik leida 1934. aasta riigipöördega seostatavaid

muutusi näiteks KLi puudutavates mobilisatsioonikavades, sõjalistes ülesannetes või riigikaitsestruktuuris. Kolmandaks ja kõige töömahukamaks edasiseks uurimissuunaks võiks olla KLi toimunud arengute võrdlemine teiste Kesk- ja Ida-Euroopa riikide vabatahtlike sõjaliste organisatsioonidega. Tõenäoliselt annaks võrdlus demokraatlike ja ebademokraatlike riikide omakaitseorganisatsioonide arengute vahel vastuse, milline oli erineva riigikorra mõju.

Tagantjärele võib tõdeda, et Nõukogude Liidul oli Eestit hõivama hakates küllaga põhjust Kaitseliitu karta, sest viimane osutus NList pikaealisemaks ja vastupidavamaks. KL taastati veel enne Eesti taasiseseisvumist ning tegutseb edukalt tänase päevani.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiivimaterjalid

Eesti Riigiarhiiv (ERA) Tallinnas:

Fond 31 – Riigikantselei

Fond 495 – Sõjavägede Staap

Fond 852 – Sisekaitse Ülem

Fond 949 – Poliitilise Politsei komissar Tallinnas

Fond 988 – Riigikaitse Nõukogu

Fond 2151 – Kaitseliidu Peastaap

Publitseeritud allikad

Balder, A. Kaitseliit 1924.–1934. aasta. – KK! 1935, nr 11/12.

Balder, A. Kaitseliit Eestis ja seltskondlikud riigikaitse organisatsioonid naaberriikides. – Kaitseliitlase kalender-käsiraamat 1930 aasta. Tallinn: Eesti Kirjastus-Ühisus, 1929, lk 56–62.

Balder, A. Kaitseliit meie riigikaitse elus. – KK! 1935, nr 19/20.

Kaitse Kodu!: Eesti Kaitseliidu häälekandja, Tallinn: 1925–1940.

Kaitse Kodu, Kaitseliitlase kalender-käsiraamat 1930 aasta. Tallinn: Eesti Kirjastus-Ühisus, 1929.

Kaitseliidu Peastaap, Kaitseliidu kodukord. Tallinn: Eesti Kirjastus-Ühisus, 1934.

Kaitseliit, Kaitseliidu põhikiri. Tallinn: Hansa, 1931.

Kaitseliit, Kaitseliidupäeva võistlused ja pidustused 20.-23. juunini 1935. aasta. Tallinnas. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1935.

Kask, C. Kaitseliidu majanduslik areng ja päevaküsimusi. – KK! 1938, nr 20/21, lk 700–706.

Kivirähk, A. Au Võidupühale! – KK! 1935, nr 11/12, lk 383–394.

Laidoner, J. Kaitsevägi vajab ümberkorraldust. – Vaba Maa, 04.01.1933, nr 2, lk 2.

Lipping, E. Propagandast Kaitseliidus. – KK! 1935, nr 3/4, lk 89.

Neggo, V. Esimesi vagusid Kaitseliidu seltskondliku töö radadelt ja Noorte Kotkaste organiseerimise algpäevilt. – KK! 1938, nr 20/21, lk 697–698.

Postimees, Tartu: 1886–1944.

Päevaleht, Tallinn: 1905–1940.

Riigi Statistika Keskbüroo, Eesti arvudes 1920–1935. Tallinn: Riigi Trükikoda, 1937.

Riigi Statistika Keskbüroo, Eesti Statistika: kuukiri 1938, nr 5.

Statistikaamet, Rahvaloendustest Eestis, 12.05.2008. <http://www.stat.ee/20355> (viimati kasutatud 02.05.2011).

Stokeby, R. Loogem endile kaitseliidupäevadest püsivad traditsioonid. – KK! 1935, nr 11/12, lk 381–382.

Kirjandus

Monograafiad

Kemppi, J. Viron suojeluskuntien organisoituminen ja toiminta 1917–1924. Joensuu: Joensuun yliopisto, 2000.

Kirm, T. Kaitseliit Haaslava vallas 1925–1940. Tartu: T. Kirm, 2002.

Kivirähk, A. Kaitseliidu Sakalamaa malev: 1917–1937. Viljandi: Kaitseliidu Sakala Malev, 2002.

Limberg, F. Isamaa eest: Eesti Vabariigi sõjajõudude organisatsioon ja juhtkond. Cardiff: Boreas Publishing House, 1980.

Lõhmus, L. Nõmme Kaitseliit. Tallinn: Koolibri, 2009.

Mackenzie, S. P. The Home Guard: aasta military and political history. Oxford University Press Inc.: New York, 2004.

Pajur, A. Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999.

Stentiford, B. M. The American Home Guard: the state militia in the twentieth century. TAMU Press, 2002.

Tallberg, T. The Gendered Social Organisation of Defence: Two Ethnographic Case Studies in the Finnish Defence Forces. – Publications of the Hanken School of Economics, nr 193. Edita Prima Ltd: Helsinki, 2009.

Uustalu, E. Eesti Vabariik 1918–1940: ajalooline ülevaade sõnas ja pildis. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1968.

Artiklid

Kaasik, P. Kaitseliit ja selle likvideerimine. – Sõja ja rahu vahel II: Esimene punane aasta. Peatoim. Enn Tarvel, II köite toim. Meelis Maripuu. Tallinn: S-Keskus, 2010, lk 321–352.

Kaitseliit, Ajalugu. – Kaitseliidu kodulehekülg, 1.10.2007. http://www.kaitseliit.ee/index.php?op=body&cat_id=47 (viimati kasutatud 02.05.2011).

Kenkmann, P. Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist? – Tuna 2009, nr 3, lk 42–49.

Pajur, A. Kaitseväge isikkoosseis. – Sõja ja rahu vahel I: Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Peatoim. Enn Tarvel, I köite toim. Tõnu Tannberg. Tallinn: S-Keskus, 2004, lk 179–187.

Pajur, A. Suur Kriis; Autoritaarne Eesti. – Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 81–106.

Palamets, H. Kaitseliit ja üliõpilased. – Kaitseliidu Tartu Maleva Akadeemiline malev-kond, 22.12.03. <http://www.ut.ee/akmk/node/187> (viimati kasutatud 02.05.2011).

Punga, O. 1934. aasta pöörde mõju Kaitseliidule. – Tuna 2009, nr 3, lk 92–94.

Reinhold, E. Kaitseliit – rohkem kui peab. – Valik riigikaitsealaseid artikleid. Kaitseministeerium: Tallinn, 2005, lk 79–80.

Rohmann, V. Kaitseväge ja Kaitseliidu arhivaalid sõjatules. – Sõdur 1993, nr 1, lk 23–24.

Rütman, T. Kaitseliit – iseseisva riigi garant. – Eesti Päevaleht, 12.12.2007. <http://www.epl.ee/artikkel/411347> (viimati kasutatud 02.05.2011).

Salo, U. Kaitseväge korralduse areng. – Sõja ja rahu vahel I: Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Peatoim. Enn Tarvel, I köite toim. Tõnu Tannberg. Tallinn: S-Keskus, 2004, lk 171–179.

Vihavainen, J. The Suojeluskunta: A History Of The Finnish Civil Guard. <http://www.mosinnagant.net/finland/TheCivilGuardOfFinland.asp> (viimati kasutatud 02.05.2011).

Publitseerimata käsikirjad

Kallikorm, O. Kaitseliit, tema organisatsioon, ülesanded ja tegevus mobilisatsiooni ja sõja ajal ning Kaitseliidu ettevalmistamine selleks. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, 1934.

Lepp, J. Kaitseliidu ülesanded riigikaitselise õppe- ja kasvatustöö alal rahu- ja sõjaajal. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, 1938.

Saarma, R. Eesti kodanluse relvastatud organisatsioon "Kaitseliit". Auhinnatöö. Tartu, 1968.

Salo, U. Eesti kaitseväge valmisolek sõjaks ja vastupanu võimalused 1939. aastal. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2005.

Sillar, R. Relvastatud organisatsioon Kaitseliit Eesti kodanluse diktatuuri süsteemis. Auhinnatöö. Tartu, 1968.

Lühendid

EKL – Eesti Kaitse Liit

EVKL – Eesti Vabadussõjalaste Keskliit

KK! – Kaitse Kodu!

KL – Kaitseliit

NK – Noored Kotkad

NKK – Naiskodukaitse

NL – Nõukogude Liit

OK – Omakaitse

SK – *Suojeluskunta*

USA - Ameerika Ühendriigid

Summary

The impact of the 1934 *coup d'état* on the Estonian Defence League

The Estonian Defence League is not a unique phenomenon in the pre- and post-World War I Europe. Similar voluntary military organisations existed in almost all Central and Eastern European countries and this was one possible way of increasing the state's defence capacity. The Defence League was born in the end of the World War I at the time of disarray in the Czarist Russia. Its main purpose was to guarantee the safety of the citizens and their property and to ensure overall order in Estonia. Later, the Defence League took part in the Estonian War of Independence in 1918–1920, but was disbanded thereafter. During the interwar period of the Republic of Estonia, the Defence League was reorganised and it grew to become the biggest citizen organisation in Estonia before the outbreak of World War II.

The 1934 Estonian *coup d'état* became possible because of the weakness of democratic traditions in the republic of Estonia, which was amplified by the Great Depression in 1929–1933. Similarly to other protest movements which evolved in all over Europe, in Estonia the Union of Participants in the Estonian War of Independence came forth. The possible political success of the so-called Vaps movement was countered by a *coup d'état* organised by the *locum tenens* head of state Konstantin Päts and the ex-commander-in-chief Johan Laidoner, optionally exploiting the possibilities of the previously modified constitution. This led to the establishment of an authoritarian regime in Estonia, which has been later called the “Era of Silence”.

Previously the question of the impact of the 1934 Estonian coup on the Defence League has been raised by a historian Olavi Punga in a two-page article. His main point of view contended that the eliminating of untrustworthy element to the new regime from the Defence League could not be indisputably related the coup. In addition, two university studies of the Soviet Estonia era have partially addressed this issue, but these have been taken into consideration only to illustrate certain aspects of the problem due to their numerous contradictions.

The aim of the current thesis was to examine the direct and indirect impact of the Päts-Laidoner regime on the voluntary military organisation in Estonia. Thereby arose a number of questions: did the undemocratic rule restrain or rather support the development of the Defence League; whether and to what extent did the Defence League become a tool of the new regime? A set of short- and long-term factors affecting the Defence League were taken into account, such as organisational formation and structure, membership, economic advancement and propaganda and in that regard the thesis is divided into four parts.

This thesis is based on various sources among which corresponding archive documents, published sources, articles, literature, periodicals and dissertations have been used. The task has been complicated because of a fire in the Estonian National Archive after 1944 bombing of Tallinn, which destroyed almost half of the Estonian Defence Forces and the Defence League archive documents.

The examined sources revealed that the Defence League had a key role in the 1934 coup from the first minutes by taking the Toompea Castle under its control and arresting Vaps Movement figures all over the country on the orders of the coup leaders. The fact that the Defence League did nothing to protect the democratic system as was stated in its statute, demonstrated the organisation's choice of sides. Still, the Defence League had a number of members who had previously been publicly supporting the Vaps Movement and therefore the functioning of the organisation was temporarily put to a halt. This was followed by the replacing of unsuitable leaders and removal of untrustworthy members in the eyes of the Päts-Laidoner regime. Although thousands of men were thrown out in 1934–1935, there are not enough facts to claim that this happened only because of the change in regime. Other reasons, such as reorganising structures, regular activity checks, changes due to moving, age, military service *etc.* had their role as well. Also, current thesis explains that the changes occurred in the social background of the Defence League members in 1927–1938 cannot be related only to the coup.

As for the economic development of the Defence League, the importance of the organisation was recognised already before the coup, because the upkeep of the voluntary Defence League was 20 times cheaper than the army. After the 1934 coup in Estonia, the financial support of the state to the Defence League started to rapidly grow, but this

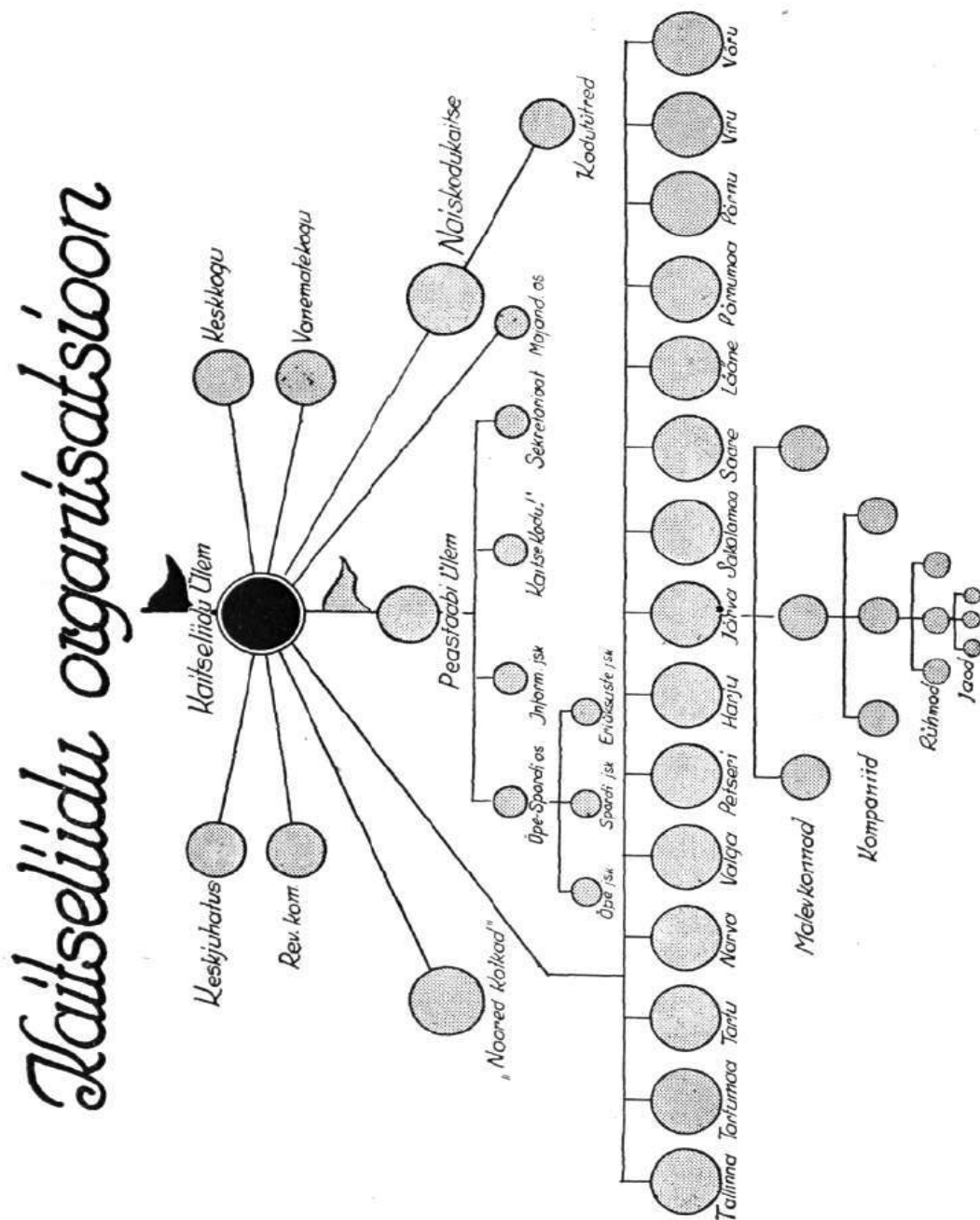
could also be explained with the ending of the economic recession in Estonia. Still, the Defence League managed to cover a third of its expenses itself and that gave the organisation at least some independence from the ruling regime. The head of state Päts decreed a new law in 1935 that enabled to give the state lands already used by the Defence League over to the organisation for real. Probably because of this the Defence League became the biggest owner of real estate in interwar Estonia.

The Defence League had been doing its own propaganda right from 1925 when it was reorganised, but after the 1934 coup the Defence League started to very actively participate in the state propaganda. The main reason for this was that the Päts-Laidoner government needed to draw the attention away from the democratic crisis in Estonia and the Defence League with its wide spectrum of propagandist tools (ceremonies, meetings, magazines, newspapers *etc.*) was an excellent opportunity to be used. There was no attempt to hide this cooperation – instead the support to the new rulers was publicly cultivated on the pages of the Defence League official magazine. The Defence League found itself actively taking part of all the propagandist movements in the post-coup Estonia. Especially the proper “patriotic education” of the youth was emphasized, which led to the promotion of corresponding sub-organisations within the Defence League.

In conclusion, it must be said that many questions related to impact of the 1934 coup on the Defence League remain unsolved, but deserve further studying. The changes that occurred in the organisational structure, membership, economy and propaganda of the Defence League demonstrate that the change of regime in Estonia had an effect on the organisation both in short- and long-term. Some of these factors may seem to restrain the development of the Defence League at first, but later on the organisation had earned quite a lot of support as well from the government. Therefore, the question remains – to what extent are these changes related to the 1934 coup or to other variables, such as the end of the economic recession and the international situation in the world. The documents used do not undoubtedly depict the Defence League as a mere tool of the new regime. Possible further study options consist of: firstly, the expansion of the list of sources used by adding the Defence League local archives, magazines and newspapers; secondly, focusing on the military aspects of the organisation; thirdly, in-depth comparison with other voluntary military organisations under different regimes in Europe.

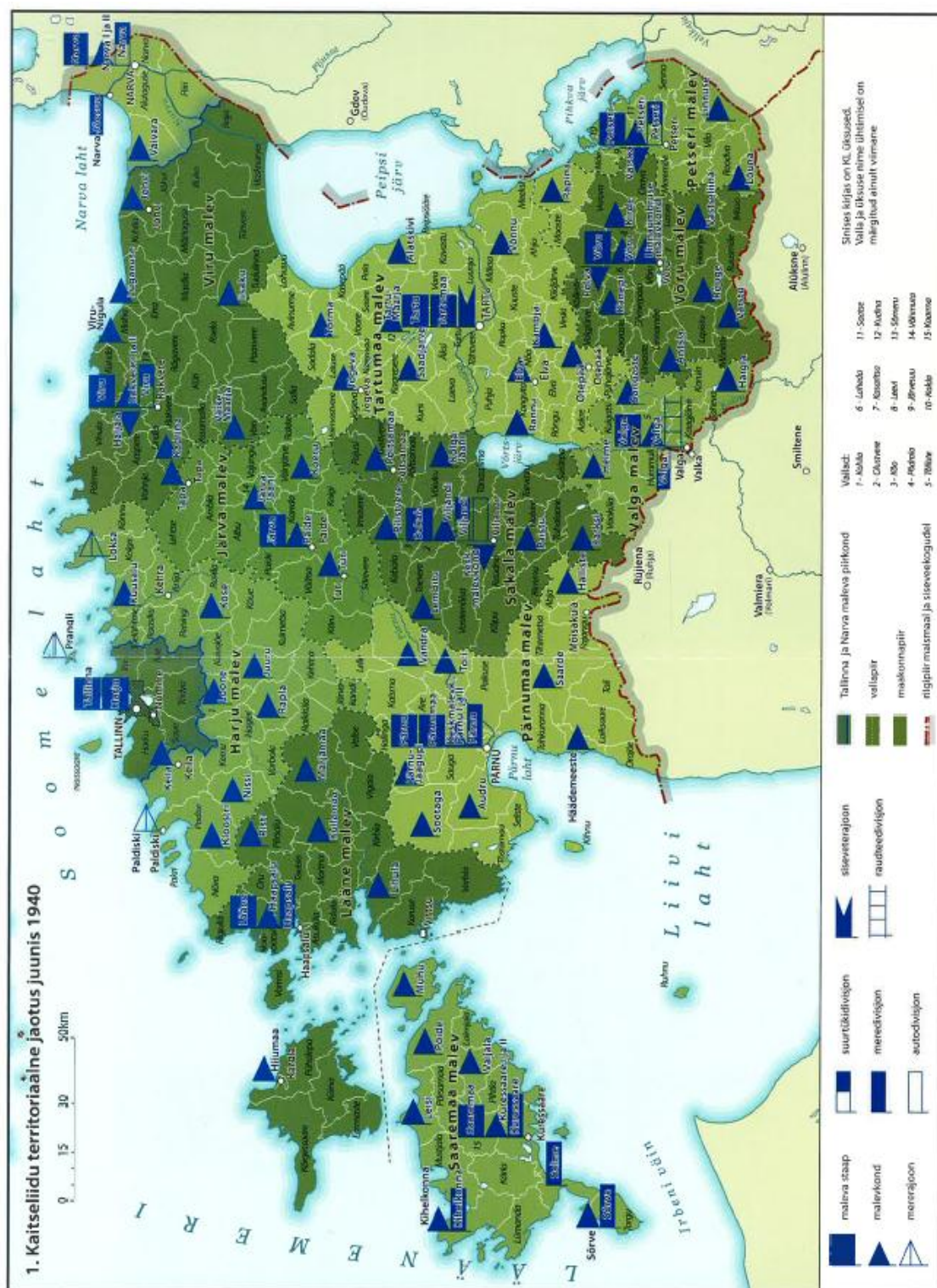
Lisad

Lisa 1. Kaitseliidu organisatsioon

Allikas: Kaitseliit, Kaitseliidu 1932/33. aasta tegevuse aruanne. – KK! 1933, nr 11/12, lk 340.

Lisa 2. Kaitseliidu territoriaalne jaotus juunis 1940

Allikas: Sõja ja rahu vahel II: Esimene punane aasta. Peatoim. Enn Tarvel, II köite toim. Meelis Maripuu. Tallinn: S-Keskus, 2010, lisa 1.

Lisa 3. Riigivanema, ülemjuhataja ja Kaitseliidu ülema otsused ja käskkirjad

A M E T L I K O S A

Riigivanema otsus nr. 173

12. märtsil 1934. a.

1. Põhiseaduse § 60 p. 7 ja kaitseisukorra seaduse § 1 alusel kuulutan välja kaitseisukorra kogu vabariigis kuue kuu peale, arvates 12. märtsist 1934. a. kell 17.

2. Kaitseisukorra seaduse § 7 p. 1 põhjal nimetan kaitseväge ülemjuhatajaks kindral-leitnant Johan Laidoneri, pannes tema peale ka sisekaitse ülema kohused, määrates viimase abiks kindral-major G. Jonsoni.

3. Vabastan vägede juhataja kohuste täitmisest kaitseminister kindralmajor P. Lilli ja sisekaitse ülema kohuste täitmisest kindralmajor G. Jonsoni.

4. Riigi raudteed ja post, telefon, telegraaf alluvad operatiivselt kaitseväge ülemjuhatajale.

5. Käesolev otsus maksma panna telegraafi teel.

K. P ä t s,
peaminister,
riigivanema ülesannetes.

J o h. M ü l l e r,
kohtu- ja siseminister.

Kaitseväge ülemjuhataja käskkirj

Tallinnas, 12. märtsil 1934. a.

§ 1.

Riigivanema otsusel 12. märtsist 1934. a. nr. 173 olen kaitseväge ülemjuhataja ja sisekaitse ülema kohuste täitmisele asunud 12. märtsil 1934. a. kell 17.

Kindral-major G. Jonsonil asuda sisekaitse ülema abi kohuste täitmisele.

J. L a i d o n e r,
kindral-leitnant.

Poliitiliste koosolekute ärakeelamine

Alus: Kaitseisukorra seaduse (R. T. 61 — 1930. a. art. 423) prgr. 7 p. 2 ja 9 pp. 1, 2, 3 ja 7.

§ 1. Keelan ära kaitseisukorra piirkonnas kõik eraisikute ja -organisatsioonide poolt korraldatavad poliitilised koosolekud nii kinnistes ruumides kui ka lahtise taeva all, samuti rongkäigud.

§ 2. Käesoleva sundmääruse vastu eksijaid karistatakse administratiivkorras arestiga või vangistusega kuni kolme kuuni või rahaträhviga kuni kolmetuhanda kroonini.

§ 3. Käesolev sundmäärus panna maksma telegraafi teel.

Tallinnas, 12. märtsil 1934. a.

J. L a i d o n e r,
kindral-leitnant,
kaitseväge ülemjuhataja,
sisekaitse ülema kohustes.

Kaitseliidu ülema käskkirjad

Nr. 11.

Tallinnas, 7. märtsil 1934. a.

§ 2.

Avaldan teadmiseks ja käsitamiseks „Kaitseväeteenistuse seaduse muutmise ja täiendamise seaduse („Riigi Teataja“ nr. 18 — 3. märtsist 1934. a.)“.

Kaitseväeteenistuse seaduse muutmise ja täiendamise seadus.

3. märtsil 1934. a.

Riigikogu on võtnud vastu alljärgneva seaduse, mille käesolevaga kuulutan välja.

I.

Kaitseväeteenistuse seaduse § 31 (R. T. 43—1926) muudetakse ning pannakse maksma järgmises redaktsioonis:

§ 31. Tegelikult kaitseväeteenistuses olevail isikuil on samad kodaniku õigused ja kohused kui kõigil teistel Eesti Vabariigi kodanikel, kuid järgmistest eranditega:

1) nad on kohustatud alistuma kaitseväge seaduste, seadluste, määruste ja teenistuseeskirjade nõudeile;

2) neil on keelatud olla igasuguste poliitilisi sihte taotlevate ühingute või muude säärase koondiste liikmeks ja võtta osa nende tegevusest, samuti on neil keelatud võtta osa igasugustest poliitilistest mitingutest, koosolekustest, meelevaldustest ja kihutustööst.

II.

Sama seadus täiendatakse § 31¹ järgmises redaktsioonis:

§ 31¹. Ohvitserid, kaitsevägeametnikud ja üleajateenijad, kes annavad nõusoleku enda valimiseks Riigikogusse või omavalitsuse esinduskogusse või kes valituna omavalitsuse esinduskogusse ei loobu selle esinduskogu liikme volitustest, vabastatakse tegelikult kaitsevägeametest seadustes ettenähtud korras.

III.

Need § 31¹ tähendatud isikud, kes on valitud omavalitsuse esinduskogusse enne käesoleva seaduse maksimaalkamist, vabastatakse samas paragraafis tähendatud korras kaitsevägeametest, kui nad kahe nädala jooksul, arvates käesoleva seaduse maksimaalkamise päevast, ei esita vastavat teadaannet esinduskogust väljaastumise kohta.

IV.

Käesolev seadus hakkab maksma väljakuulutamiseega.

Tallinnas, 3. märtsil 1934. a.

Riigivanema ülesannetes Peaminister K. Päts.

Kaitseminister P. Lill.

Nr. 13.

Tallinnas, 12. märtsil 1934. a.

§ 1.

Lähenevad riigivanema ja riigikogu valimised.

Kaitseliidule, kui riiklike ülesannetega kogu Eesti rahva vabatahtlikule omakaitseorganisatsioonile on kallimaks varaks ja pühamaks kohuseks täielise erapooletuse pidamine valimiseelses kihutustöös.

Et võtta igasugune võimalus hääletuseelsete päevade selgitus- ja kihutuskoostrukute keerises kaitseliidu kogunemiste ära kasutamiseks kihutustöö eesmärgil välispool või mõne meie liikme kogemata eksamiseks selle põhimõtte vastu, tuletan meele oma endiseid korraldusi sel alal ja panen maksma kaitseliidus ning naiskodukaitses kuni 1. maini s. a. alijärgneva korra:

1. 16. märtsist kuni 6. aprillini (incl.) — keelan ära kõik aktused, propaganda kõnekoosolekud, peod, klubiõhtud, teoõhtud ja muud sellesisulised kogunemised, kui neist ei saa osa võtta maleva pealik või maleva pealiku määramisel keegi instruktoreist.

2. 7. aprillist (incl.) kuni 1. maini — peale käesoleva paragraafi pt. 1 nimetatud kogunemiste keelan ära veel kaitseliidu õppetöö. 7. aprillist kuni 1. maini

ainult erilisel juhtumel peastaap või maleva pealik võib korraldada (või lubab korraldada) kaitseliidu kogunemisi või õppetööd, kui see võib sünnida malevais — ainult malevapealiku täielisel vastutusel.

Kõikide juhatuste (ka maleva ja ringkonna allüksuste) ja revisjonikomisjoni koosolekuid ning pealike koosolekuid malevapealiku juhatusel võib pidada igal ajal.

Esindajatekogu või üldkoosolekuid ja pealikutekogu koosolekuid tuleb pidada ning samuti valimisi kaitseliidu põhikirja järgi toimetada mai kuus, kusjuures malevapealikul jääb õigus erilistel kordadel oma vastutusel lubada nimetatud koosolekuid pidada ja valimisi läbi viia ka märtsis või aprillis.

Kõikide eelnimetatud korralduste täitmise eest nii kaitseliidus kui ka naiskodukaitses on vastutavad malevapealikul.

§ 2.

Avaldan teadmiseks ja käsitamiseks kuni kodukorra trükist ilmumiseni väljavõtted kaitseliidu kodukorra kavast:

Väljavõte paragraaf 1.

„Kaitseliit on apoliitiline, vabatahtlik, riiklike ülesannetega seltskondlik rahva omakaitse organisatsioon.“

Väljavõte paragraaf 16.

„Vabatahtlikkuse põhimõtte ja kaitseliitlase pühalik töötus kohustavad erilisel viisil pidama kalliks kaitseliidu au.“

Paragraaf 18.

„Kaitseliitu vastuvõetud kodanik loetakse:

1. kaitseliidu teenistuskohuste täitmisel — kui täidab kaitseliidu ülesandeid või oma pealiku käske;

2. kaitseliitlaseks — kui kannab kaitseliidu vormi, tunnusmärke ehk kaitseliidu märki erariidel, või kui, esinedes ka ilma välistunnusmärgita, ta esitab ennast kaitseliitlasena;

3. vabakodanikuks — kui ta tegutseb eraelus ilma kaitseliidu välistunnusmärgita hariliku kodanikuna.“

Paragraaf 20.

„Välispool teenistuskohuste täitmist (kaitseliitlasena ja kodanikuna) on iga kaitseliidu liige kohustatud meele pidama, et ta on kaitseliitlane, mispärast ta peab ka hoiduma korravastasest, ebaviisakast, halvaks panuväärt ja väljakutsuvast tegevusest.“

J. Roska,
kindralmajor,
kaitseliidu ülem.

Lisa 4. Kaitseliitlaste arvu muutumine aastate lõikes

Aasta	Kaitseliitlasi	Meestest (%)
1925	20 154	3,87
1927	26 358	5,07
1928	27 182	5,17
1929	27 344	5,26
1930	29 527	5,58
1931	30 548	5,78
1932	32 117	6,07
1933	32 600	6,16
1934	31 569	5,97
1935	36 495	6,91
1936	37 744	7,14
1937	40 246	7,61
1938	42 054	7,95
1939	42 673	8,1

Arvutusalus: 1925. aasta kaitseliitlaste arv pärineb artiklist: „Kaitseliit 1924.-1934. a.“, KK! nr 11/12, 1935, lk 375. Osakaalu arvutamisel on aluseks võetud 1922. aasta rahvaloenduse andmed (520 239 meest): Eesti Statistika. Rahvastik maakondades ja linnades, 1922 (uuendatud 10.01.2008), <http://www.stat.ee/20403> (viimati kasutatud 02.05.2011).

Kaitseliitlaste arv 1927-1935 pärineb vastavatest KLi tegevuse aruannetest: „Kaitseliidu 1926. a. aruanne“, KK! 1927, nr 12, lk 448; „Kaitseliidu 1927. a. tegevuse aruanne“, KK! 1928, erinumber, lk 2; „Kaitseliidu 1928. a. tegevuse aruanne“, KK! 1929, nr 25/26, lk 708; „Kaitseliidu 1929/30. a. tegevuse aruanne“, KK! 1930, nr 31-33, lk 841; „Kaitseliidu 1930/31. a. tegevuse aruanne“, KK! 1931, nr 37-39, lk 868; „Kaitseliidu 1931/32. a. tegevuse aruanne“, KK! 1932, nr 11/12, lk 402; „Kaitseliidu 1932/33. aasta tegevuse aruanne“, KK! 1933, nr 11/12, lk 341; „Kaitseliidu 1933/34. a. tegevuse aruanne“, KK! 1935, erinumber, lk 291; „Kaitseliidu 1934/35. a. tegevuse aruanne“, KK! 1936, nr 15, lk 528.

Kaitseliitlaste arv 1936-1938 on võetud J. Kõrge väitekirjast „Miilitsavägi Eestis. Lisad. Kaitseliidu suurenemine 1927-1938.“ ERA, f 495, n 12, s 688, lk 1.

1939. aasta KLi liikmete arv on võetud artiklist „Kaitseliidu liikmeskond koos eriorganisatsioonidega ületas 20 000 piiri“ (uuendatud 29.12.2010), http://www.kaitseliit.ee/index.php?op=news&news_id=965 (viimati kasutatud 02.05.2011).

Kolmandas veerus olevate suhtarvude puhul on silmas peetud osakaalu kõikidest Eesti meessoost elanikest. 1925. ja 1927.–1929. aasta andmed pärinevad vastavatest eelpool mainitud KK! tegevusaruannest. 1930.–1939. aasta andmed on arvutatud 1934. aasta rahvaloenduse tulemuste põhjal (528 888 meest): Eesti Statistika. Rahvastik maakondades ja linnades, 1934 (uuendatud 10.01.2008), <http://www.stat.ee/20401> (viimati kasutatud 02.05.2011).

Lisa 5. Kaitseliitlaste jaotus elukutsete ja tööalade järgi

Aasta	Põlluharijad		Ametnikud		Töölised		Õpilased		Jõukam elanikkond		Muud	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
1927	13093	49,4	2032	7,7	3804	14,4	3031	11,4	1459	5,5	874	3,3
1928	13767	51,6	1852	6,8	4249	15,6	2828	10,4	1373	5,0	883	3,2
1929	13836	50,6	1938	7,1	4447	16,3	2778	10,2	1323	4,8	719	2,6
1930	14220	48,2	2100	7,1	5390	18,3	2922	9,9	1520	5,2	846	2,9
1931	14614	47,8	4758	15,5	6087	20,1	2641	8,7	1481	4,9	967	3,1
1932	15357	48,5	5165	16,1	6340	19,7	2684	8,4	1453	3,8	1118	3,6
1933	15692	47,9	5443	17,3	6028	18,4	2444	7,5	1522	4,5	1471	4,5
1934	14124	44,7	6218	19,8	6450	20,4	1942	6,1	1463	4,7	1372	4,4
1935	14933	40,9	8514	23,3	7336	20,1	2236	6,1	1584	4,3	1894	5,2
1936	14736	39,0	9795	26,0	7358	19,5	2130	5,6	1516	4,0	2209	5,9
1937	14742	36,6	10849	27,0	8046	20,0	2292	5,7	1568	3,9	2749	6,8
1938	14242	33,9	11248	26,8	9061	21,6	2613	6,2	1752	4,2	3138	7,5

Allikas: tabel on koostatud kahe allika põhjal, sest KK!-s esitatud tegevuse aruanded piirduvad 1935. aastaga : „Kaitseliidu 1926. a. aruanne“, KK! 1927, nr 12, lk 450–451; „Kaitseliidu 1927. a. tegevuse aruanne“, KK! 1928, erinumber, lk 4–5; „Kaitseliidu 1928. a. tegevuse aruanne“, KK! 1929, nr 25/26, lk 709; „Kaitseliidu 1929/30. a. tegevuse aruanne“, KK! 1930, nr 31-33, lk 842; „Kaitseliidu 1930/31. a. tegevuse aruanne“, KK! 1931, nr 37-39, lk 868–867; „Kaitseliidu 1931/32. a. tegevuse aruanne“, KK! 1932, nr 11/12, lk 402–403; „Kaitseliidu 1932/33. aasta tegevuse aruanne“, KK! 1933, nr 11/12, lk 341–342; „Kaitseliidu 1933/34. a. tegevuse aruanne“, KK! 1935, erinumber, lk 292–293; „Kaitseliidu 1934/35. a. tegevuse aruanne“, KK! 1936, nr 15, lk 529–530.

Kaitseliitlaste jaotus elukutsete järgi 1936-1938 on võetud J. Kõrge väitekirjast „Miilitsavägi Eestis. Lisad. Kaitseliidu suurenemine 1927-1938“, ERA, f 495, n 12, s 688, lk 2.

Lisa 6. Riiklik toetus Kaitseliidule 1925–1939/40

Eelarveaasta	Kaitseliidumaks (kr)	Kaitseliidu toetuse seaduse alusel (kr)
1925	1 432 853	-
1926	1 013 561	-
1927/28	61 338	-
1928/29	9 194	-
1929/30	3 554	650 000
1930/31	-	600 000
1931/32	5 825	606 000
1932/33	841	444 000
1933/34	3 578	500 000
1934/35	855	695 000
1935/36	-277	705 000
1936/37	-	790 200
1937/38	-	951 427
1938/39	-	940 800
1939/40	-	1 000 000*

Allikas: tabeli koostamiseks on kasutatud erinevaid allikaid. 1925–1929/30 Kaitseliidumaksuna sissetulnud summad pärinevad artiklist „Ülevaade Kaitseliidu majanduslikust tegevusest 1929./30. eelarveaastal“, KK! 1931, nr 6, lk 143. Ülejäänud on võetud vastavatest eelarve täitmise aruannetest: „Kaitseliidu 1931/32. aasta eelarve täitmise aruanne“, KK! 1932, nr 21, lk 695; „Kaitseliidu 1932/33. aasta eelarve täitmise aruanne“, KK! 1933, nr 11/12, lk 380; „Kaitseliidu 1933/34. aasta eelarve täitmise aruanne“, KK! 1934, nr 21, lk 644; „Kaitseliidu 1934/35. aasta eelarve täitmise aruanne“, KK! 1935, nr 22, lk 781; „Kaitseliidu 1935/36. aasta eelarve täitmise aruanne“, KK! 1936, nr 23, lk 843.

Kaitseliidu toetuse seaduse andmed 1929./30.–1934./35. aasta pärinevad statistikakogumikust „Eesti arvudes 1920–1935“, lk 195; 1935./36.–1937./38. aasta andmed C. Kask'i artiklist „Kaitseliidu majanduslik areng ja päevaküsimusi“, KK! 1938, nr 20/21, lk 701 ja 1938./39. aasta–1939./40. aasta andmed P. Kaasiku artiklist „Kaitseliit ja selle likvideerimine“, lk 331.

* planeeritud